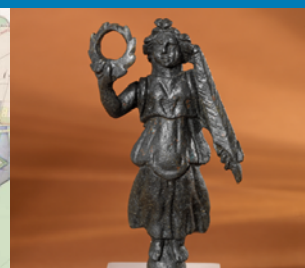

Bureauonderzoek 724 A1165

Senzoraterrein, Deventer

Bureauonderzoek

Projectnummer: Project: OMN:	724 (Adviesnr. 1165) Bureauonderzoek Senzora Raambuurt – herziening 2022 5164636100
Auteur(s):	Marieke van der Wal, Emile Mittendorff
Datum/paraaf	23-2-2022
Autorisatie Senior Archeoloog	Emile Mittendorff
Datum/paraaf	3-3-2022
Selectiebesluit Bevoegde Overheid	Bart Vermeulen
Datum/paraaf	4-3-2022
Versie: <i>definitief</i>	
Archeologie Deventer Postbus 5000 7400 GC Deventer 0570-671155 archeologie@deventer.nl	gemeente Deventer archeologie
Versienummer documentsjabloon 2.1 – 31-07-2020	

Inhoud

1	INLEIDING	1
1.1	Administratieve gegevens	1
1.2	Kader, doelstelling en richtlijnen	1
1.3	Plangebied en onderzoeksgebied	2
1.4	Huidige situatie en omvang en aard verstoring toekomstig gebruik	3
1.4.1	<i>Huidige situatie</i>	3
1.4.2	<i>Consequenties toekomstig gebruik</i>	4
1.5	Werkwijze	8
2	BUREAUONDERZOEK	8
2.1	Geomorfologie	8
2.2	Bodemkunde	10
2.3	Historische situatie	10
2.3.1	<i>Voor de aanleg van de vesting</i>	10
2.3.2	<i>Tachtigjarige Oorlog en de aanleg van de vesting</i>	11
2.3.3	<i>Na vesting, fabrieksterrein</i>	18
2.3.4	<i>Tweede Wereldoorlog</i>	22
2.4	Bekende archeologische waarden	22
2.4.1	<i>Archeologische verwachtingskaart</i>	23
2.4.2	<i>Van verwachting naar beleid</i>	26
3	CONCLUSIE EN GESPECIFICEERDE ARCHEOLOGISCHE VERWACHTING	27
3.1	Gespecificeerde verwachting	27
3.1.1	<i>Voor de vesting</i>	27
3.1.2	<i>Tijdens de vesting</i>	27
3.1.3	<i>Na de vesting</i>	28
3.2	Samenvatting	29
3.3	Selectieadvies	30
3.4	Selectiebesluit	31
3.5	Voorwaarden bij de vergunning	31
3.6	Kosten	31
4	LITERATUUR EN BRONNEN	32
4.1	Literatuur	32
4.2	Lijst van kaarten en afbeeldingen	33
4.3	Kaarten:	33
4.4	Websites:	33

1 INLEIDING

1.1 Administratieve gegevens

Projectnummer Archeologie Deventer	724
Projectnaam:	Bureauonderzoek Senzora Raambuurt – Herziening 2022
Onderzoeksmeldingsnummer:	5164636100
Opdrachtgever:	Keper Infra Advies
Contactpersoon opdrachtgever:	Antoine Ruijs
Uitvoerder onderzoek	Archeologie Deventer
Bevoegde overheid:	Gemeente Deventer
Arch. deskundige bevoegde overheid	Drs. B. Vermeulen
Oppervlakte plangebied:	Ca. 11.000 m ²
Oppervlakte onderzoeksgebied	Ca. 85.000 m ²
Huidig grondgebruik	Bebouwd, bestraat, groen
Globale hoogteligging t.o.v. NAP:	Ca. 8 m + NAP
Grondwatertrap	Onbekend
Locatie:	
Gemeente:	Deventer
Plaats:	Deventer
Toponiem:	Raambuurt
Centrum coördinaten:	X: 208.046, Y: 473.766
Kadastraal perceel:	Deventer, Sectie E, nr. 9288, 9289, 11345, 11346
Beheer en plaats documentatie:	Archeologie Deventer, na afronding onderzoek DANS-EASY

1.2 Kader, doelstelling en richtlijnen

In het kader van de voorgenomen herontwikkeling van het Sensoraterrein in de Raambuurt in Deventer, is in 2018 in voorbereiding op een ambitiesdocument door Archeologie Deventer een bureaustudie opgesteld waarin de archeologische waarde van het terrein wordt vastgesteld.¹ Dit onderzoek is noodzakelijk om vast te stellen of de voorgenomen bodemingrepen eventueel in de bodem aanwezige archeologische resten zouden kunnen verstoren. Op basis van het bureauonderzoek is een gespecificeerde archeologische verwachting opgesteld, die als uitgangspunt kan dienen voor het ambitiesdocument voorafgaand aan de ontwerpfase. Nu de globale indeling van de bouwblokken ten behoeve van het masterplan (als basis voor het bestemmingsplan) is, dient het bureauonderzoek en het (selectie)advies te worden geactualiseerd en wordt op basis hiervan een selectiebesluit genomen.

Op het moment van opstellen van de eerste bureaustudie was ter plaatse het bestemmingsplan 'Buitengracht-Oos' vigerend.² In dat bestemmingsplan kende de onderzoekslocatie een dubbelbestemming archeologie 'Waarde – Archeologisch verwachtingsgebied'. Voor gronden met deze dubbelbestemming gold dat bij grondwerkzaamheden met een (totale) oppervlakte groter dan 100 m² en dieper dan 0,5 m archeologisch onderzoek, in eerste instantie in de vorm van een bureaustudie nodig was. Voor het nieuwe bestemmingsplan wordt het op 28 januari 2015 vastgestelde archeologiebeleid als uitgangspunt gebruikt. Deze is ook verwerkt in het op 1-7-2020 vastgestelde bestemmingsplan 'Chw bestemmingsplan Deventer, stad en dorpen deel B'.³ Dit bureauonderzoek gaat daarom uit van dit archeologiebeleid. Op basis van de beleidskaart heeft het plangebied de beleidswaarde "Archeologie – Waarde 4. Voor gronden met deze dubbelbestemming geldt dat bij grondwerkzaamheden met een (totale) oppervlakte groter dan 200 m² en dieper dan 0,5 m archeologisch onderzoek, in eerste instantie in de vorm van een bureauonderzoek nodig is. Voor de inhoudelijke onderbouwing van de archeologische beleidswaarden wordt verwezen naar de rapportages bij de verwachtingskaart⁴ en de beleidskaart⁵. Deze rapporten kunt u vinden op de website van de gemeente Deventer onder het thema archeologie.

De vraagstelling van het bureauonderzoek luidt als volgt:

- *Wat is de archeologische verwachting van het plangebied en is archeologisch onderzoek voorafgaand aan een ingreep noodzakelijk?*

¹ Van der Wal, 2018.

² NL.IMRO.0150.D114-OH01.

³ NL.IMRO.0150.Chw001B-VG01.

⁴ Willemse, *et al.*, 2013.

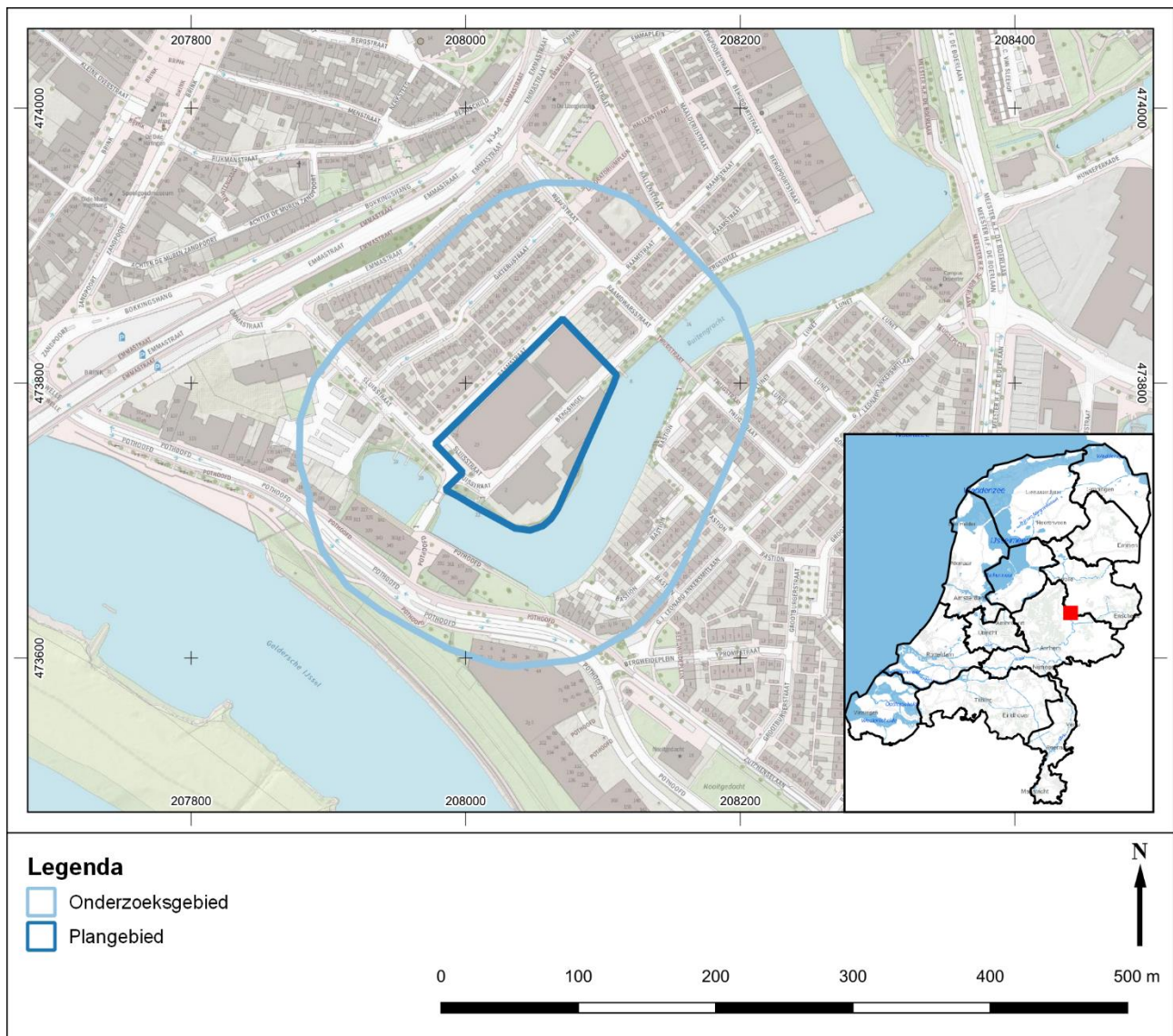
⁵ Vermeulen, 2015.

Met als deelvragen:

- Wat is de aard, datering, omvang en diepteligging van de eventuele verwachte archeologische resten?
- Wat zijn de consequenties van een ingreep voor de eventuele archeologische resten in het plangebied?

1.3 Plangebied en onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied van deze bureaustudie komt overeen met het plangebied van het Sensoraterrein, met daaromheen een buffer van 100 m (Afb. 1.1). Het (voormalig) fabrieksterrein bevat verschillende fabrieksgebouwen, die hier vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw tot in de jaren 90 van de vorige eeuw zijn neergezet. Om het plangebied wordt een ruimer onderzoeksgebied voor dit bureauonderzoek aangehouden om het plangebied in een ruimtelijke context te kunnen plaatsen.

Afb. 1.1: Ligging van het plangebied en onderzoeksgebied.

1.4 Huidige situatie en omvang en aard verstoring toekomstig gebruik

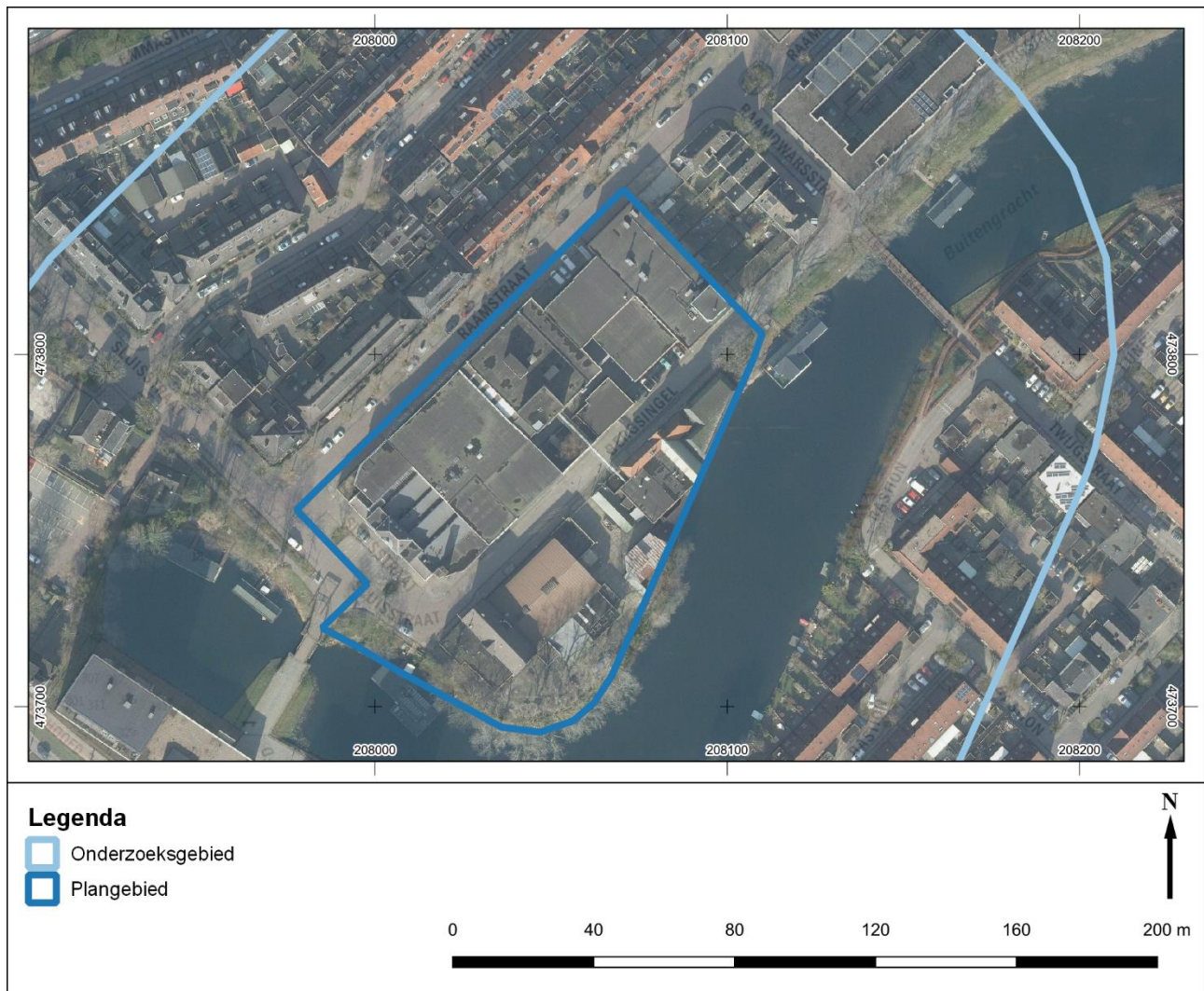
1.4.1 Huidige situatie

Het plangebied is grotendeels bebouwd met diverse gebouwen van het Senzora fabriekscomplex, die in de loop van de jaren zijn uitgebreid en aan elkaar gebouwd (Afb. 1.2). De eerste bebouwing was een wasserij/blekerij en stamt uit 1887 (Bergsingel 2), de laatste aanbouwen zijn van 1996. Een deel van het complex is waarschijnlijk voorzien van kelders, dat geldt in ieder geval voor het fabrieksgebouw Raamstraat 10.

Het complex wordt doorsneden door een straat (Bergsingel). Aan de zuidzijde, waar het plangebied grenst aan de Buitengracht, bevindt zich een smalle groenstrook.

In de delen van het plangebied die als straat zijn ingericht, bevinden zich ook de bekende kabel- en leidingtracés (o.a. water, gas, elektra, datacommunicatie, riolering). Waarschijnlijk vormen het riool en de waterleiding de diepste tracés, met een aanlegdiepte van ca. 1,5 en 1 m – mv.

De bestaande bebouwing vertegenwoordigt ook een waarde als industrieel erfgoed. Diverse panden zijn daarom aangemerkt als potentieel waardevol (Afb. 1.4). In de huidige planvorming worden de twee meest karakteristieke gebouwen behouden, namelijk het eerste Senzora fabriekspand Raamstraat 10 uit 1916 en de voormalige boek- en steendrukkerij uit 1894 (Sluisstraat 23-25).

Afb. 1.2: Het plan- en onderzoeksgebied op een actuele luchtfoto (maart 2021).

1.4.2 Consequenties toekomstig gebruik

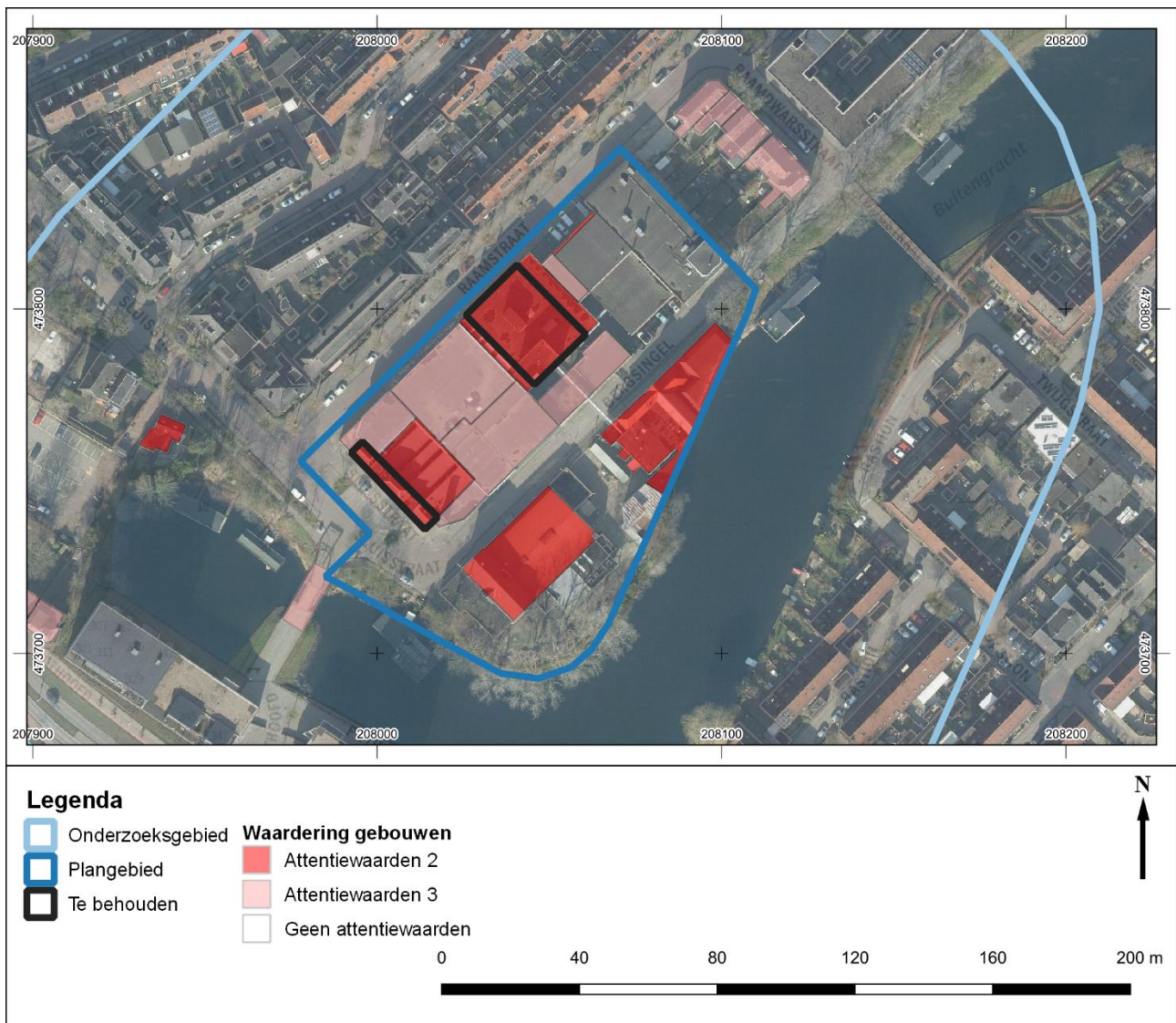
De panden van het bedrijf Sensora zijn ondergebracht in de Bergsingel BV. De fabrieksgebouwen van Sensora worden niet meer gebruikt in het productieproces. Twee gebouwen worden momenteel nog gebruikt als kantoorruimte. Bergsingel BV heeft het voornemen om het Sensoraterrein in de Raambuurt te laten herontwikkelen en een woon- en werkbestemming te geven. Op basis van een ambitiesdocument is door Le Clercq Planontwikkeling/BPD een masterplan opgesteld, waarin op het niveau van bouwvolume en stedenbouwkundige inrichting uitwerking wordt gegeven aan de plannen.⁶ Een masterplan bevat nog geen concrete bouwtekeningen, maar op basis van de voorgenomen functie en omvang van de bouwvolumes kan wel een onderbouwde inschatting worden gemaakt van de benodigde fundering, en daarmee van de omvang van de ingrepen (Afb. 1.3).

Afb. 1.3: Impressie van het ontwerp voor het plangebied uit het masterplan.

Omdat de bestemmingswijziging van het gebied ook een nieuw bestemmingsplan noodzakelijk maakt, wordt voor het nieuwe bestemmingsplan het op 28 januari 2015 vastgestelde archeologiebeleid als uitgangspunt gebruikt. Dit bureauonderzoek gaat daarom uit van het vigerende archeologiebeleid. Op basis van de in 2015 vastgestelde beleidskaart heeft het plangebied beleidswaarde "Waarde Archeologie 4". Voor gronden met de dubbelbestemming "Waarde – Archeologie 4" geldt dat werkzaamheden tot een oppervlakte van 100 m² zonder archeologische voorwaarden mogen worden uitgevoerd. Ook werkzaamheden die niet dieper reiken dan 0,5 m zijn vrijgesteld. Bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring tussen 100 m² en 200 m² dieper dan 0,5 m geldt een meldingsplicht. Bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring groter dan 200 m² en dieper dan 0,5 m dient bij de aanvraag een archeologisch rapport te worden overlegd.

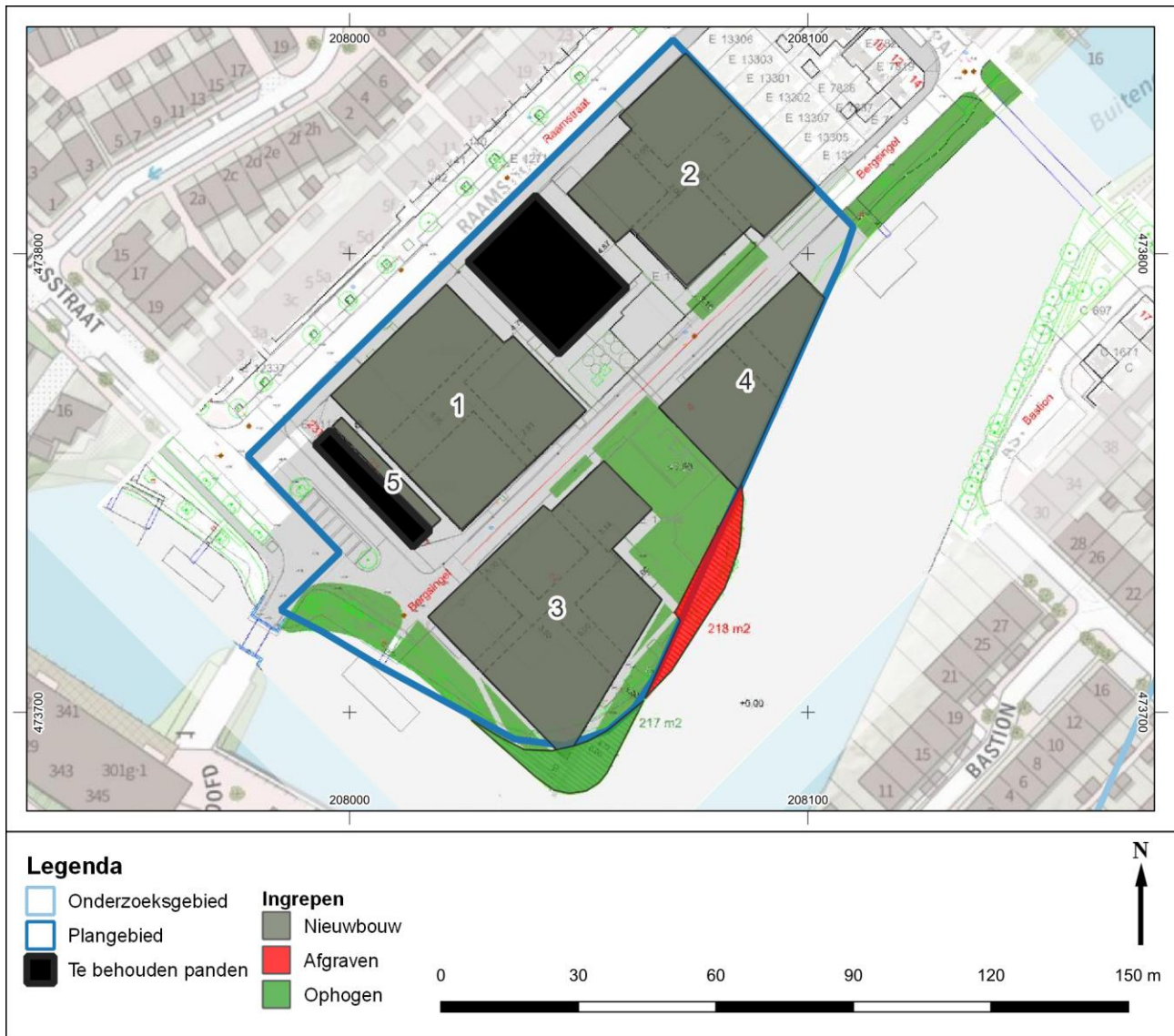
⁶ Sensora Masterplan versie 19-11-2021 en aanvulling 31-01-2022.

Afb. 1.4: Overzicht van potentieel waardevolle gebouwen (waarde 2 scoort hoger dan waarde 3), en de gebouwen die in de ontwikkeling behouden blijven.

Bij de herinrichting en herontwikkeling van het gebied zullen de grondwerkzaamheden, gezien de oppervlakte van het gebied de oppervlakte- en dieptevrijstellingsgrenzen overschrijden. Op grond daarvan is archeologisch onderzoek noodzakelijk. Deze bureaustudie is de eerste stap in dit onderzoek.

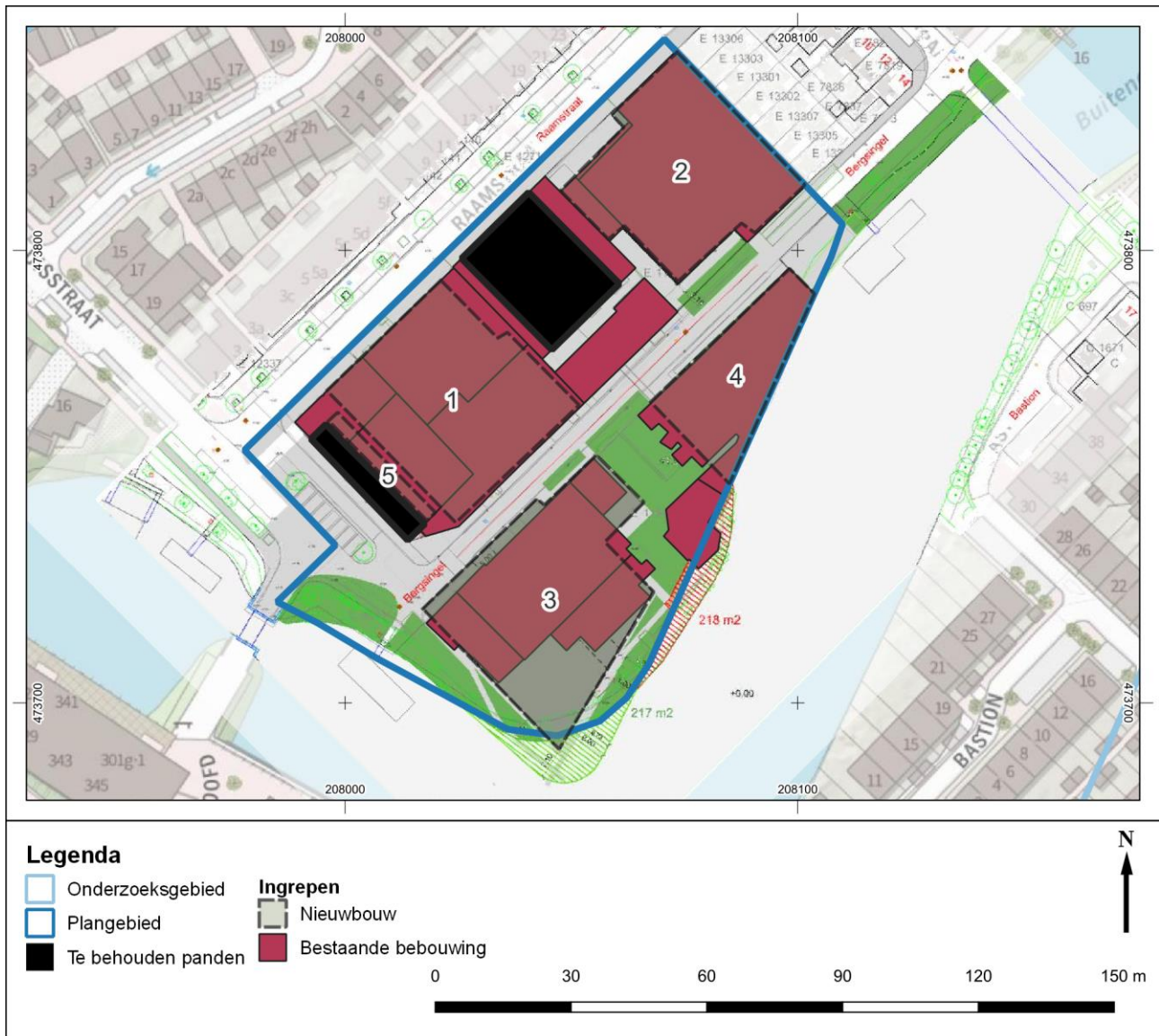
In het masterplan wordt naast de te twee te behouden panden uitgegaan van de bouw van in totaal vijf complexen (Afb. 1.5). Met name complex nr. 3 (Bergsingel 2) ligt voor een belangrijk deel buiten de contour van de huidige bebouwing. Het betreft per complex meerdere bouwvolumes, waarvan een deel hoogbouw van meerdere verdiepingen betreft, waarvoor naar verwachting een aanzienlijke fundering nodig is. Daarnaast wordt de punt van het bolwerk, aan de zuidzijde van het plangebied hersteld, waarbij een deel van het huidige terrein wordt afgegraven.

Afb. 1.5: Overzicht van de geplande ingrepen in het plangebied.

In Afb. 1.6 is aangegeven hoe de geplande nieuwbouvvolumes zich verhouden tot de bestaande bebouwing. Voor de alle complexen behalve 3 geldt dat de nieuwbouw zich binnen de contour van bestaande bebouwing bevindt. Met name de zuidelijke punt van complex 3 bevindt zich op een deel van het plangebied dat onbebouwd is. Van het te behouden pand Raamstraat 10 is bekend dat het is voorzien van een kelder. De overige gebouwen zijn voorzover op basis van beschikbare tekeningen kan worden nagegaan niet of slechts voor een beperkt deel voorzien van een kelder (zie ook par. 2.3.3). Daarmee kan worden aangenomen dat, uitgaande van de omvang en hoogte van de nieuwe complexen, de nieuwe funderingen een diepere verstoring zullen betekenen van de bodem dan de bestaande bebouwing. Onder complexen 1 en 2 wordt bijvoorbeeld de ondergrondse parkeervoorziening gerealiseerd.

De totale omvang van de geplande nieuwbouw bedraagt ca. 5.300 m². Aan de oostzijde van het plangebied zal een deel van het huidige talud naar de Buitengracht worden afgegraven (ca. 218 m²) om de punt van het voormalige bastion aan te vullen (ca. 217 m²).

Afb. 1.6: De geplande nieuwbouvvolumes ten opzichte van de bestaande bebouwing.

Milieuhygiënische situatie en veiligheid

In het plangebied is een historische bodemverontreiniging van PER (tetrachlooretheen) bekend, globaal ter hoogte van het nieuwe complex nr. 3, alsmede een concentratie zware metalen, PAK en minerale olie ter hoogte van complex nr. 1 (laatst bekende situatie d.d. 2010, rapportage in bezit opdrachtgever). Het is niet bekend of de actuele milieuhygiënische situatie (nog) overeenkomt met deze gedocumenteerde situatie en dit dient te blijken uit actueel onderzoek.⁷ Bij de uitvoering van enige vorm van archeologisch veldonderzoek dient rekening te worden gehouden met deze potentieel aanwezige verontreinigingen.

Op de gemeentelijke munitierisicokaart staat het plangebied en omgeving aangegeven als verdacht op de aanwezigheid van ontplofbare oorlogsresten (OO).⁸ Het betreft een potentieel risico op de aanwezigheid van afwerp- en submunitie; raketten; geschuts- en gevechtsveldmunitie; gedumpte munitie; mijnen, tot een diepte van 2 m -mv. Binnen de ruimtelijke wetgeving bestaat geen verplichting met betrekking tot het uitvoeren van onderzoek naar de aanwezigheid van explosieven. Vanuit de arbo-wetgeving bestaat echter wel een verplichting voor een veilige werkomgeving. Het verdient aanbeveling het actuele risico in kaart te brengen door middel van een historisch vooronderzoek en/of Projectgebonden risicoanalyse (PRA).

⁷ Udink, 2017.

⁸ Van Oers, 2014.

1.5 Werkwijze

Het bureauonderzoek is uitgevoerd onder certificaat BRL SIKB 4000 protocol 4002, conform de richtlijnen van de vigerende versie van de Kwaliteitsnorm van de Nederlandse Archeologie (KNA 4.1, protocol 4002 Bureauonderzoek).⁹ Hierbij is de vigerende procesbeschrijving versie 2.1 van het kwaliteitsmanagementsysteem van Archeologie Deventer gevolgd.

In deze bureaustudie wordt een beeld gegeven van de archeologische resten die in en om het plangebied kunnen worden verwacht. Daarvoor zijn diverse bronnen geraadpleegd (zie par. 2). Om een beeld te krijgen van de archeologische vindplaatsen en historische elementen in de omgeving, evenals de archeologische verwachting, zijn de digitale archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer (versie 5) en de projectenkaart van de gemeente Deventer geraadpleegd.¹⁰ Voor de aardwetenschappelijke situatie is de geomorfologische kaart geraadpleegd. Om de historische situatie te schetsen zijn diverse historische kaarten bestudeerd, zoals de kadastrale kaart van 1832, de Bonneatlas en jongere topografische kaarten. Om een beeld te krijgen van de hoogteligging van het plangebied is het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN3) geraadpleegd, aangevuld met de NAP waarden van de ingemeten boringen. Al deze gegevens zijn gebruikt om tot een gespecificeerde archeologische verwachting te komen en een selectieadvies uit te brengen.

2 BUREAUONDERZOEK

2.1 Geomorfologie

Het natuurlijk landschap van de gemeente Deventer bestaat grotendeels uit dekzand. De basis van het landschap wordt gevormd door een Pleistoceen rivierlandschap. Als gevolg van opeenvolgende sedimentatie en erosie door afwisselend wind en water is in het pleniglaciaal (73.000 – 12.500 BP) een terrassenlandschap ontstaan. In het laat glaciaal (12.500 – 10.000 BP) is over dit terrassenlandschap als gevolg van (vaak lokale) verstuiving in de laatste ijstijd een pakket (jong) dekzand afgezet. Deze laag stuifzand vormde op de terrassen en in de oude rivierdalen kenmerkende ruggen en koppen, die goed geschikt waren voor akkerbouw. Vaak waren de dekzandruggen al vanaf de prehistorie door mensen in gebruik. De lagergelegen delen zijn veel minder intensief gebruikt, en werden vaak pas in de volle of late middeleeuwen en nieuwe tijd bewoond.

Tijdens het laatste deel van de laatste ijstijd (ca. 15.000-10.000 jaar geleden) werd ook in het IJsseldal als gevolg van (vaak lokale) verstuiving een grote hoeveelheid dekzand afgezet. Deze laag stuifzand vormde op de terrassen en in de oude rivierdalen kenmerkende ruggen en koppen. Het gevolg was de vorming van een dekzandrug, die als waterscheiding ging fungeren. Het noordelijke deel van de IJssel bij Deventer stond nu niet meer in contact met de Rijn, zodat door het IJsseldal alleen water van de lokale beken naar het noorden werd afgevoerd. Pas rond 600 na Chr. was sprake van een doorbraak in deze waterscheiding, en ontstond een grote rivier in het IJsseldal. Het exacte tijdstip waarop de waterscheiding doorbrak, is onduidelijk. De exacte datering van deze gebeurtenis is tot op heden punt van onderzoek. De archeologische data in het IJsseldal lijkt voorlopig te wijzen op een (eventueel geleidelijke) reactivatie van de IJssel in de laat-Romeinse tijd of vroege middeleeuwen, en betekent dat dat er in de prehistorie en Romeinse tijd geen grote rivier door het IJsseldal stroomde.¹¹

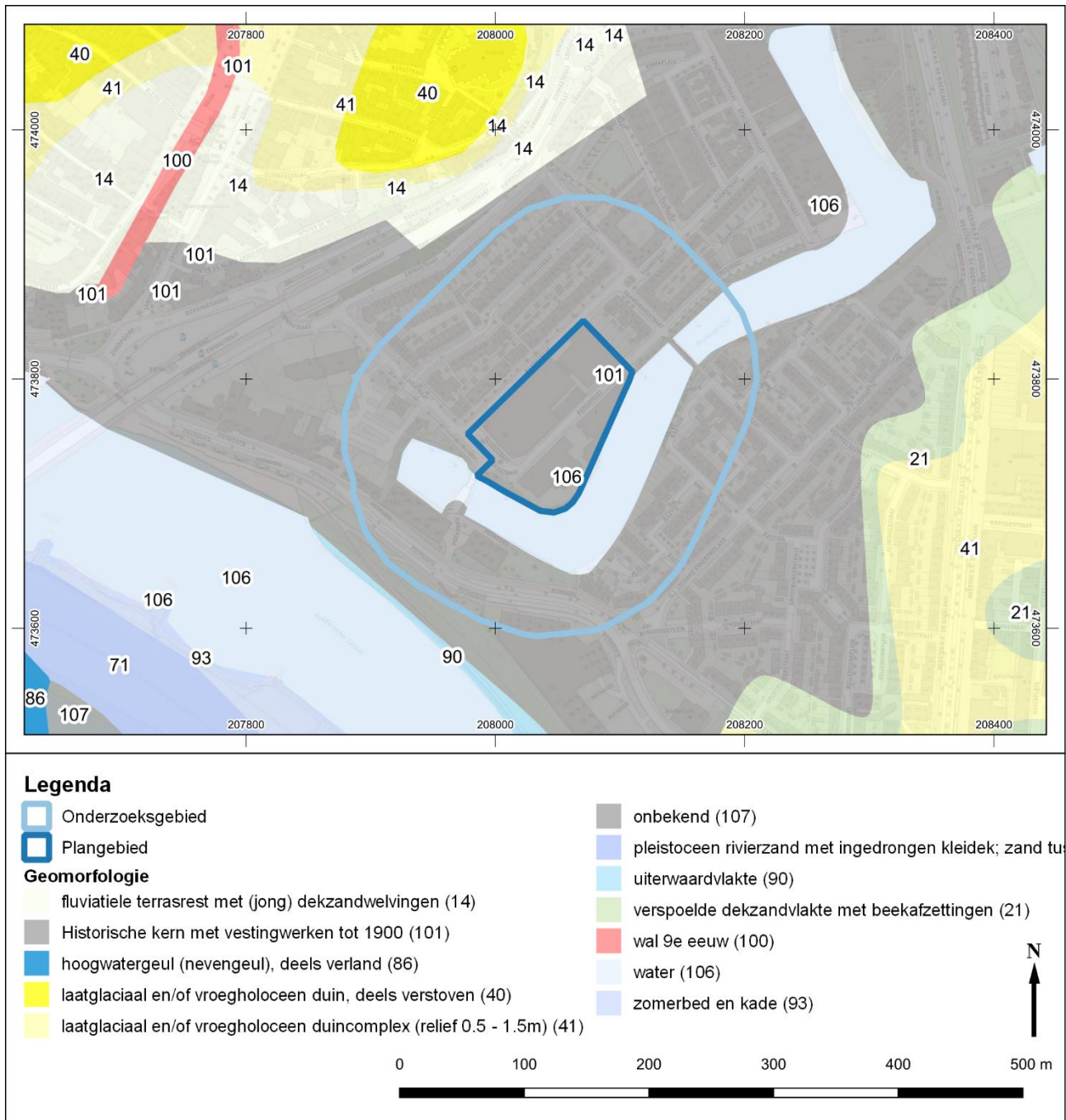
Bij de nieuwe verwachtingskaart voor de gemeente Deventer is ook een nieuwe geomorfologische kaart opgesteld (Afb. 2.1). Op deze kaart is te zien dat het plangebied in een niet-gekarteerd gebied ligt. Dit gebied is niet gekarteerd vanwege de bebouwing en de aanwezigheid van de historische vestingwerken. Op basis van bodemkarteringen en archeologische onderzoeken in de omgeving, is er toch een geomorfologische reconstructie te maken. Aan de hand van deze resultaten is gesteld dat het plangebied in een dalrandlandschap ligt. Het plangebied stond na het doorbreken van de waterscheiding rond 600 onder invloed van de IJssel. Dit werd ook duidelijk bij het onderzoek op het Pothoofd. Hier bestonden de diepst gedocumenteerde lagen afwisselend uit zandige en kleiige lagen die als kronkelwaardafzettingen zijn geïnterpreteerd. Naar het zuiden toe lopen deze lagen op en gingen deze zandige kronkelwaardafzettingen over in een kronkelwaardrug.¹²

⁹ www.sikb.nl.

¹⁰ In de projectenkaart zijn alle bekende archeologische onderzoeken, waarnemingen en vondsten opgenomen, inclusief de (opgeschoonde en ontdubbelde) gegevens uit ARCHIS.

¹¹ Willemse *et al.*, 2013.

¹² Van der Wal, 2016, 10.

Afb. 2.1: Het onderzoekgebied op de geomorfologische kaart.

Ook na het aanleggen van de dijken, wat vooral vanaf de 14de eeuw op georganiseerde schaal gebeurde, bleef het plangebied buitendijks liggen en dus onder invloed van de rivier. Op de kronkelwaardafzettingen bij het Pothoofd lagen kleiige, natuurlijke ophogingslagen die op basis van de aanwezigheid van 15de-eeuwse keramiek een vrij jonge datering kennen. Het gebied stond dus nog zeker tot de bouw van de vesting onder invloed van de IJssel. Dat betekent dat in ieder geval in de 15de eeuw en waarschijnlijk ook in de 16de eeuw dit gebied een sterk dynamisch landschapsbeeld bezat. Het is nog onduidelijk hoe het gebied er voor het doorbreken van de waterscheiding, toen alleen lokale beken door het IJsseldal stroomden, uit moet hebben gezien. Vermoedelijk zijn delen van dit landschap afgedekt door lage oeverwallen, die zijn ontstaan doordat de rivier direct buiten de eigen loop bij hoogwater relatief zandig materiaal afzette.¹³ De rivier is in die fase zo actief, dat deze ook op grotere afstand van de actieve bedding zandig materiaal weet af te zetten. Waar de oeverafzettingen op het onderliggende beekdallandschap zijn afgezet, kunnen archeologische resten afgedekt zijn geraakt.

¹³ Willemse *et al.*, 2013, 138.

2.2 Bodemkunde

De bodem onder het plangebied is in verband met bebouwing niet gekarteerd. Volgens Willemse *et al.*¹⁴ zijn op de sterk zandige oeverwallen vooral ooivaaggronden ontwikkeld. Deze ontstaan veelal op jonge rivierkleigronden en komen dominant voor in meanderende rivierkleigebieden (vooral op oeverwallen en in de uiterwaarden). De klei is rijk aan mineralen en daarmee is de natuurlijke bodemvruchtbaarheid hoog. De gronden zijn derhalve zeer geschikt voor landbouw. Op de hooggelegen ooivaaggronden wordt vanwege uitstekende landkwaliteiten en toegankelijkheid via de rivieren al sinds de late steentijd gewoond en geboerd. Ter hoogte van het plangebied zijn echter veelal lagergelegen ooivaaggronden aanwezig, waar de grond – zeker voor de bedijking in de 14de eeuw – relatief nat moet zijn geweest. Dit betekent niet dat er met zekerheid geen prehistorische vondsten of vindplaatsen aangetroffen kunnen worden in de intacte delen van het plangebied, de kans hierop is echter laag tot matig. Tijdens een groot deel van de prehistorie, na de laatste ijstijd, stroomde geen grote rivier door het IJsseldal. Door een grote dekzandrug die als waterscheiding fungeert, stromen alleen lokale beken door het IJsseldal. Het is nog onduidelijk hoe het natuurlijk landschap in het plangebied er in deze periode uit moet hebben gezien. Ook is het onduidelijk of en hoe de mens dit deel van het landschap had ingericht. De kans is groot dat de rivier later delen van dit landschap heeft (o)verspoeld en dat deze resten daardoor verdwenen of juist afgedekt zijn.

2.3 Historische situatie

Hieronder wordt per tijdsperiode aangegeven welke historische elementen bekend zijn binnen en in de omgeving van het plangebied.

2.3.1 Voor de aanleg van de vesting

Het plangebied is gelegen buiten de middeleeuwse stadsmuren van Deventer. De vroegste omwalling rond de stad kwam vermoedelijk kort na 882 tot stand. De locatie ligt buiten deze stadsomwalling die het tracé Molenstraat, Smedenstraat, Brink, Polstraat volgde. Aanvankelijk stonden op de aarden wal waarschijnlijk houten palissades en torens. De oorspronkelijke houten torens op de wal werden mogelijk rond 1123 vervangen door tufstenen exemplaren. Tussen de stad en het plangebied lag de Oude Haven. Aan de stadszijde van de Oude Haven lag het Bergkwartier. Dit gebied lag tot het begin van de 13de eeuw buiten de muren van de stad. In de 12de en 13de eeuw ontwikkelde zich hier een nieuwe stadswijk met als centrum de Bergkerk die in 1206 gewijd werd. De nieuwe stadswijk werd voorzien van een eigen wal. Op basis van het onderzoek ter hoogte van Walstraat 123 is vastgesteld dat op de wal tufstenen torens stonden. Uiterlijk in de tweede helft van de 13de eeuw is een bakstenen stadsmuur aangelegd rond het Bergkwartier. Ongeveer 8 à 10 m voor de binnenste stadsmuur werd in ieder geval voor 1360 een tweede bakstenen stadsmuur aangelegd. Deze stadsmuur en een later toegevoegd rondeel zijn nog steeds te zien aan de Bokkingshang. Voor de muur werd een nieuwe gracht gegraven, die gevoed werd door de Schipbeek. Een sluis tussen de Schipbeek en de haven zorgde dat het water van de Schipbeek ook aan de noordzijde van de stad door de gracht stroomde en niet direct via de haven in de IJssel terecht kwam. Ter plekke van het plangebied was in deze periode dus geen sprake van een gracht, maar lag de Oude Haven.

De gebieden direct buiten de middeleeuwse stad vormden de stadsvrijheid. Binnen het schootsveld van de stadsmuren mochten geen gebouwen worden geplaatst, omdat die als beschutting voor aanvallers konden dienen. In de stadsvrijheid lagen molens, blekerijen, herbergen en wegkapellen. De Raambleek lag buiten de stadsmuren ten zuidoosten van de stad. Dit was een blekerij waar over ramen was werd gebleekt en geverfd laken werd gedroogd. Op de kaart van Jacob van Deventer uit 1560 (Afb. 2.2) en een schilderij van het beleg van Rennenberg uit 1578 (Afb. 2.3) zijn de ramen te zien en staat op de bleek ook een klein gebouwtje. Op de plaats waar later de grachten van de vesting zijn aangelegd, zullen de resten van de Raambleek vergraven zijn, maar het is goed mogelijk dat de resten nog aanwezig zijn onder de wallen van de vesting. Gedacht moet worden aan constructies voor de ramen en greppels voor de ontwatering van de blekerij.

¹⁴ Willemse *et al.*, 2013, 139.

Afb. 2.2: Deel van de kaart van Jacob van Deventer uit 1560. Hierop is de Raamleek te zien.

2.3.2 Tachtigjarige Oorlog en de aanleg van de vesting

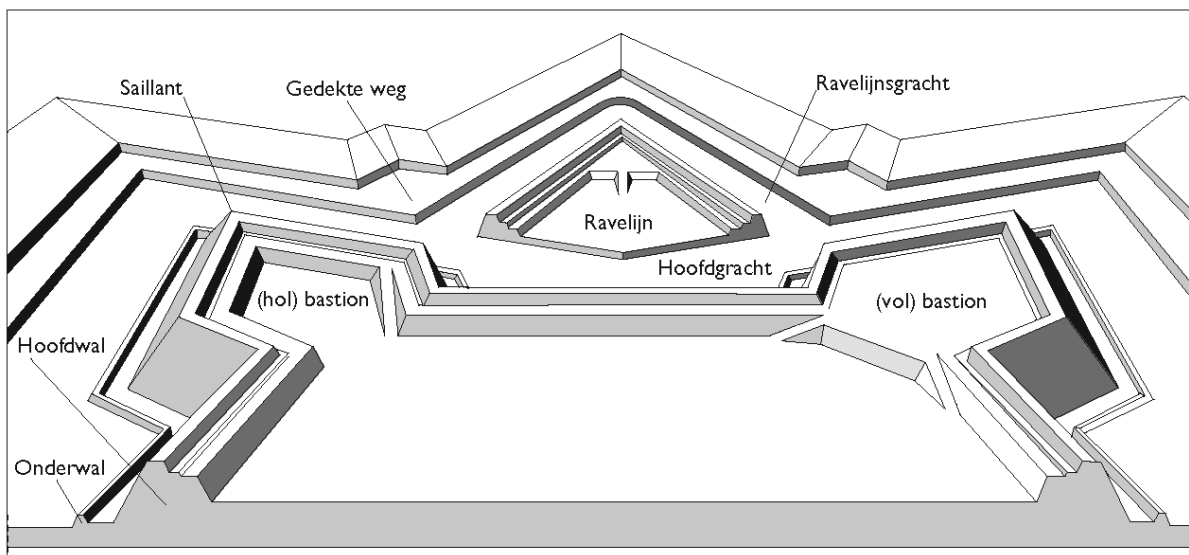
Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd Deventer twee keer belegerd, in 1578 en 1591. In 1578 belegerden Staatse troepen van de opstandige Staten-Generaal de stad, onder leiding van Rennenberg. Op het schilderij *Het beleg van Rennenberg* uit 1578 is dit beleg onder leiding van George van Lalaing, beter bekend als (graaf van) Rennenberg te zien (Afb. 2.3). Het Staatse leger strijdt tegen een Duits garnizoen in dienst van de katholieke landsheer Filips II, dat in Deventer was gelegerd. De Staatse troepen veroverden de stad en verlieten Deventer in 1579. Op het schilderij is eveneens te zien dat de zone van het plangebied geen substantiële bebouwing kende. Op de Raamleek zijn twee gebouwen te zien, waarvan mogelijk nog resten op grotere diepte, onder de lagen van de vestingwerken aangetroffen kunnen worden. Ten zuiden en ten oosten van de Raamleek zijn op het schilderij verdedigingswerken te zien. Deze lijken voornamelijk uit aarden wallen en loopgraven te bestaan (zie Afb. 2.3). De benaderingsloopgraaf van de Staatse troepen loopt langs de Raamleek. Mogelijk zijn nog resten van deze loopgraaf en andere belegeringswerken onder de latere vestingwerken aanwezig.

Afb. 2.3: Deel van het schilderij van het Beleg van Rennenberg, waarop ook de Raamleek te zien is.

Nadat de Staatse troepen Deventer in 1579 verlieten, lieten ze de verdediging over aan de burgervendels. Toen de Spaanse troepen door het veroveren van Zutphen in 1583 weer dichterbij kwamen, kreeg Deventer in 1586 weer een garnizoen. Dit garnizoen bestond uit Ieren in Staatse dienst. Commandant Stanley van de katholieke Ierse troepen verradde het Staatse leger en speelde de stad in 1587 in handen van de Spanjaarden. Uiteindelijk weet een Staats leger onder prins Maurits in 1591 na een bloedige strijd in één dag de stad te veroveren, waar de belegering in 1578 nog maanden duurden. Al op de eerste dag van de beschietingen in 1591 werd een groot gat geschoten in de muur tussen de Zandpoort en de Melksterpoort. Bij de eerste stormloop vielen aan beide zijden slachtoffers, maar de verdedigers hielden de stad. De volgende ochtend gaven de Spaanse troepen zich over.¹⁵

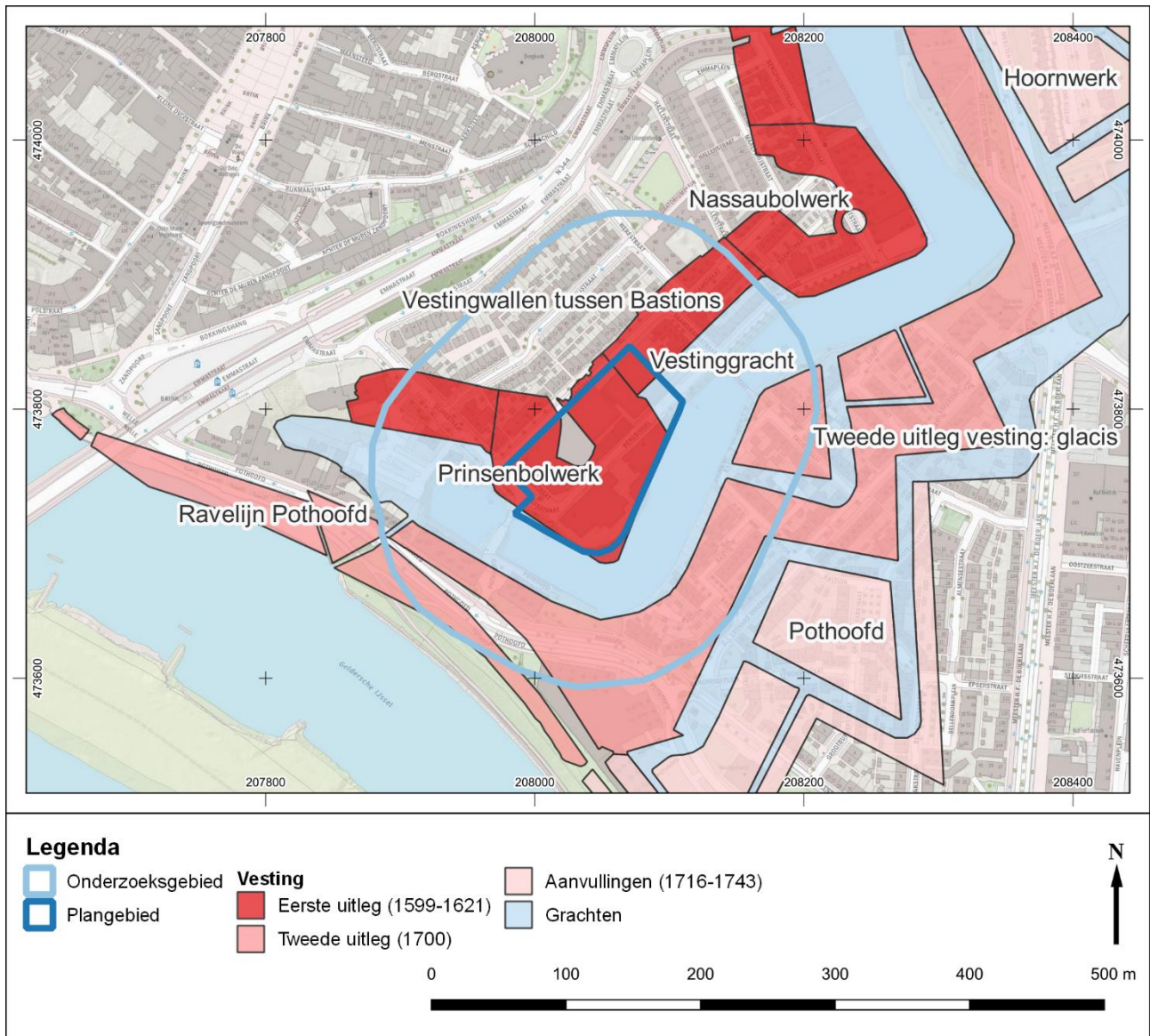
De snelle verovering van de stad liet zien dat de stadsmuren niet meer voldeden. De muren vormden geen serieus beletsel meer voor een belegeraar met zwaar geschut; een enorme investering in vestingwerken was noodzakelijk.¹⁶ Tussen 1597 en 1621 werd daarop op initiatief van de Stadhouder Prins Maurits van Oranje een vesting rond de stad aangelegd volgens het Oudhollands stelsel, een stelsel van aarden wallen met ruitvormige bastions en een gracht hier omheen, de Buitengracht. Langs de hoofdwal lag een lage onderwal die dekking bood aan de erachter opgestelde soldaten en voorkwam dat losgeraakte aarde van de hoofdwal in de buitengracht belandde. De buitengracht bevond zich om de bastions heen, dit was een brede en diepe waterhoudende gracht. De middeleeuwse stadsgracht werd teruggebracht tot binnengracht. In de buitengracht werden tussen de bastions, voor de courtines, een vijftal driehoekige ravelijnen aangelegd. De ravelijnen waren aan de achterzijde open, zodat aanvallers die het ravelijn innamen geen beschutting hadden aan de stadzijde. Op de buitenoever lag een bedekte weg die werd beschermd door een lage wal, de glacis (Afb. 2.4). Het plangebied ligt op het bastion Prinsenbolwerk (Afb. 2.5).

Afb. 2.4: Schematisch weergegeven opbouw van een vesting volgens het Oudnederlandse stelsel.

¹⁵ Vermeulen, Gerritsen & Mittendorff, 2010, 25.

¹⁶ Vermeulen, Gerritsen & Mittendorff, 2010, 25.

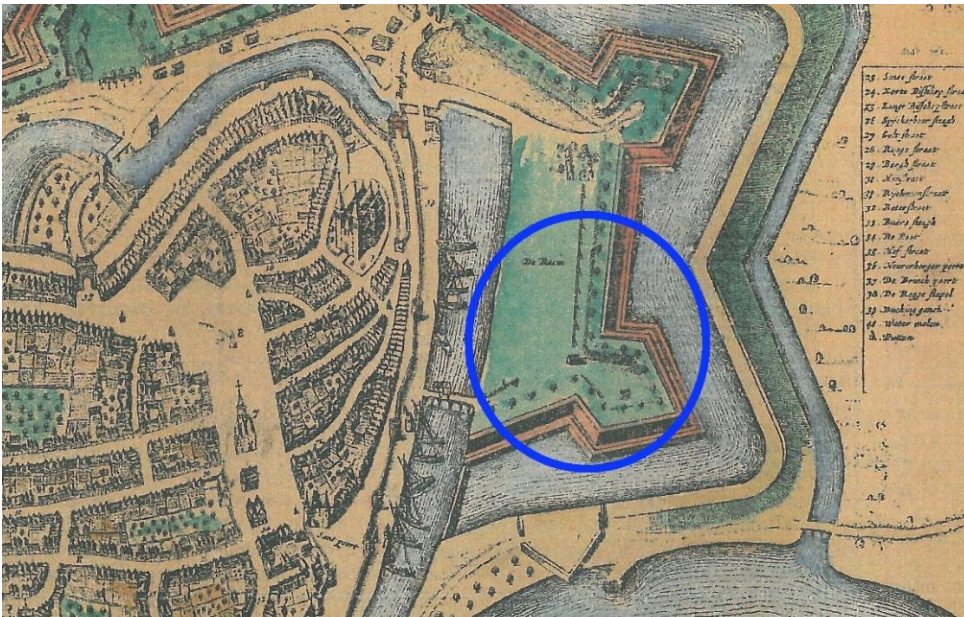

Afb. 2.5: De ligging van het plangebied ten opzichte van de onderdelen van de vesting.

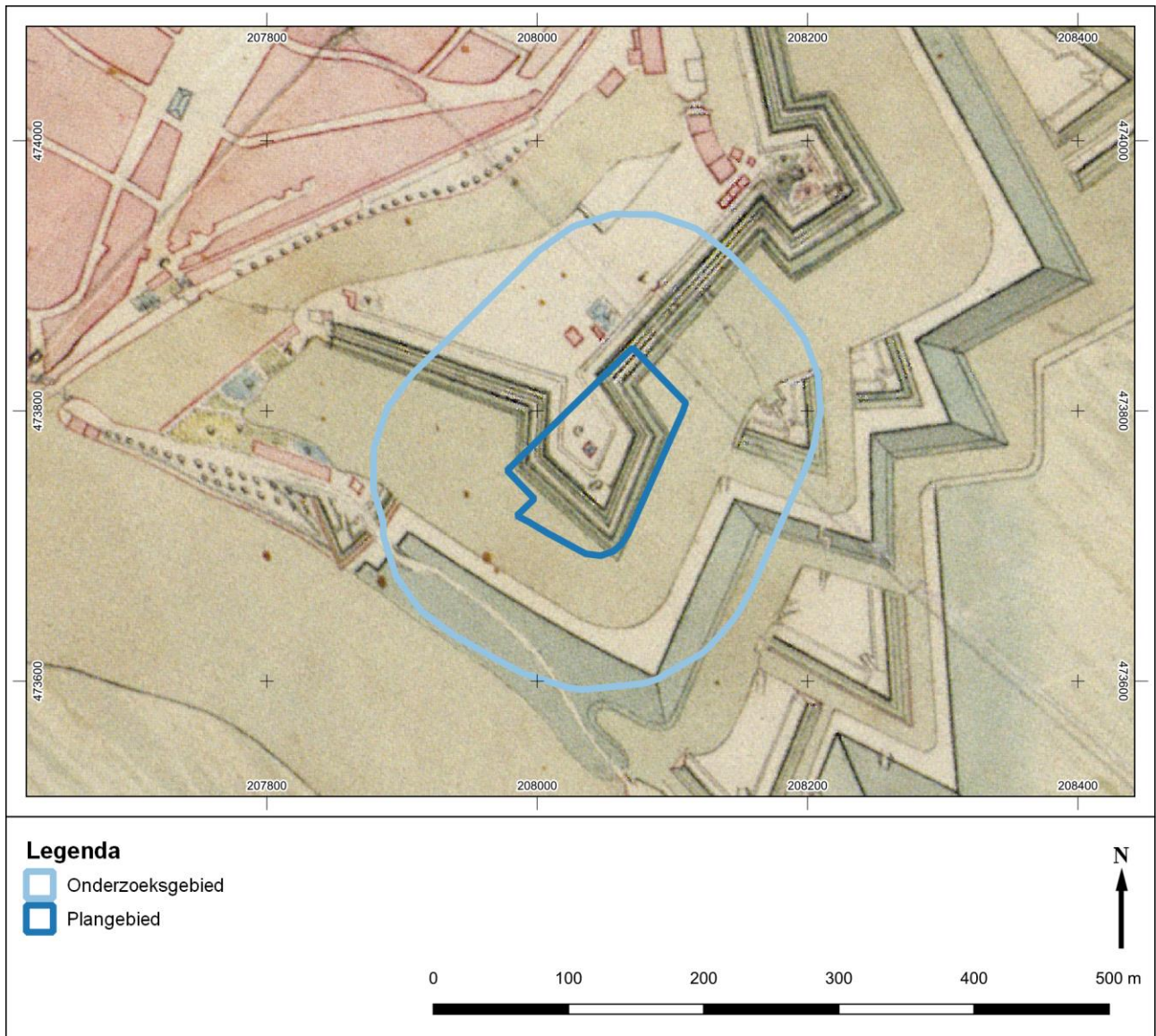
In 1646 werd met de bouw van een ravelijn langs de IJssel op het Pothoofd de transformatie van Deventer tot een moderne vestingstad voltooid.¹⁷ Deze punt is tegenwoordig nog zichtbaar als verharde punt in de IJsseloever. In 2009 zijn de muren van dit ravelijn op een paar plaatsen blootgelegd in het kader van een archeologisch proefsleuvenonderzoek (zie ook par. 2.4). Op de kaart van Joan Bleau uit 1649 is dit ravelijn te zien (Afb. 2.6). Ook is te zien dat de locatie van het plangebied nog steeds vrijwel onbebouwd is. Dat het gebied binnen het bastion niet helemaal onbebouwd was, laten zowel de kaart van Bleau als de kaart van Holthuis rond 1700 zien (zie Afb. 2.6 en Afb. 2.7)

Op beide kaarten zijn twee gebouwen te zien, een binnen de wal en een op de punt van het bastion. Wat de functie van deze gebouwen is, is niet bekend. Mogelijk betreft het kruitkamers of schuren voor opslag van ander materiaal. Beide gebouwen bevinden zich in het plangebied en van beiden zouden mogelijk nog resten aangetroffen kunnen worden. Zowel uit de kaart van Bleau, als die van Holthuis is niet goed af te leiden of het bastion Prinsenbolwerk eventueel ook uitgevoerd was in baksteen (zoals bijvoorbeeld Bastion Graaf van Buren), geheel alleen uit aarden wallen bestond, of dat bijvoorbeeld een combinatie van aarde en baksteen was gebruikt (bijvoorbeeld Bolwerk De Keizer).

¹⁷ Pollmann, 2014, 6

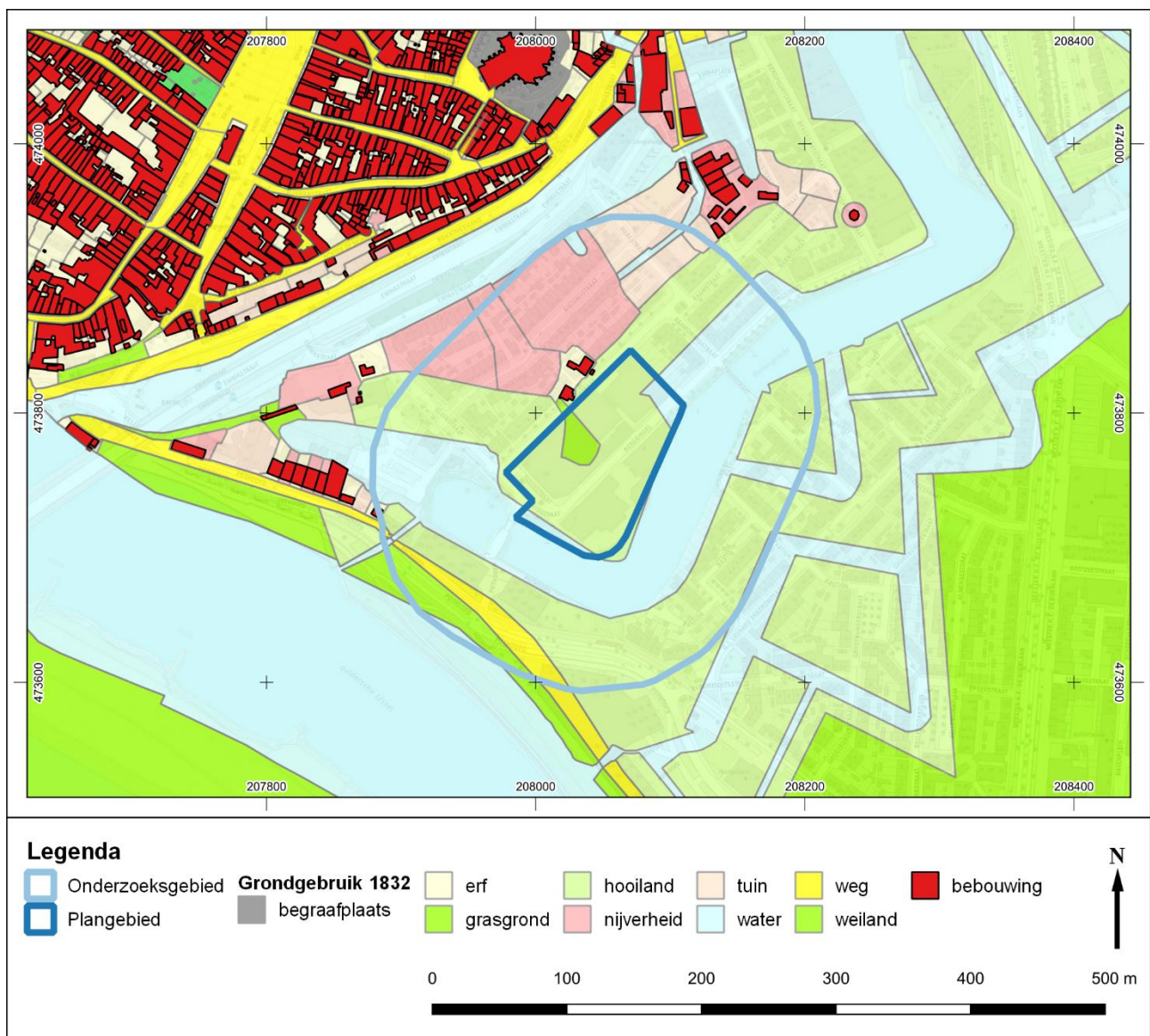
Afb. 2.6: De globale locatie van het plangebied op de kaart van Bleau uit 1649.

Afb. 2.7: De locatie van het plangebied op de kaart van Holthuis uit ca. 1700).

Rond 1700 zijn de verdedigingswerken onder leiding van Menno van Coehoorn gemoderniseerd. (Afb. 2.5). Zo werd aan de zuidzijde van de stad een zesde ravelijn gerealiseerd en aan de buitenwerken werden lunetten (kleine schansen) toegevoegd. Aan de noordoostzijde werd tenslotte in 1742-1743, in het verlengde van de Bergpoort, het Hoorwerk aangelegd. Voor het bastion Pothoofd lag een kleine gracht, die door middel van een dam in verbinding stond met de Buitengracht. Tot aan de dag van vandaag is de Buitengracht de scheidslijn tussen de binnenstad / voormalige vesting en de rest van de stad. De haven bleef op dezelfde plaats liggen en werd opgenomen in de vesting. De haven was te bereiken vanaf de IJssel. De Buitengracht werd door de Schipbeek gevoed via een kanaal ten noorden van het Hoorwerk en ten zuiden van de ravelijn boven het Nassau Bolwerk.

De aanleg van de vesting in de 17de eeuw en de uitbreidingen daarna, hebben ook invloed gehad op het bodemarchief van het plangebied. De grachten, waaronder de Buitengracht, hebben de bodem verstoord: oudere resten zijn door de aanleg hiervan vergraven. Bij de aanleg van de wallen heeft men zich echter waarschijnlijk beperkt tot het afdekken van het middeleeuwse landschap. Bij onderzoek op het Nassaubolwerk bleek dat het middeleeuwse landschap onder de dikke afdekkende lagen van de vestingwal zeer goed geconserveerd was. De wallen van de vesting hebben dus juist een afdekkende werking gehad, waardoor de oudere resten eronder intact zullen zijn.¹⁸

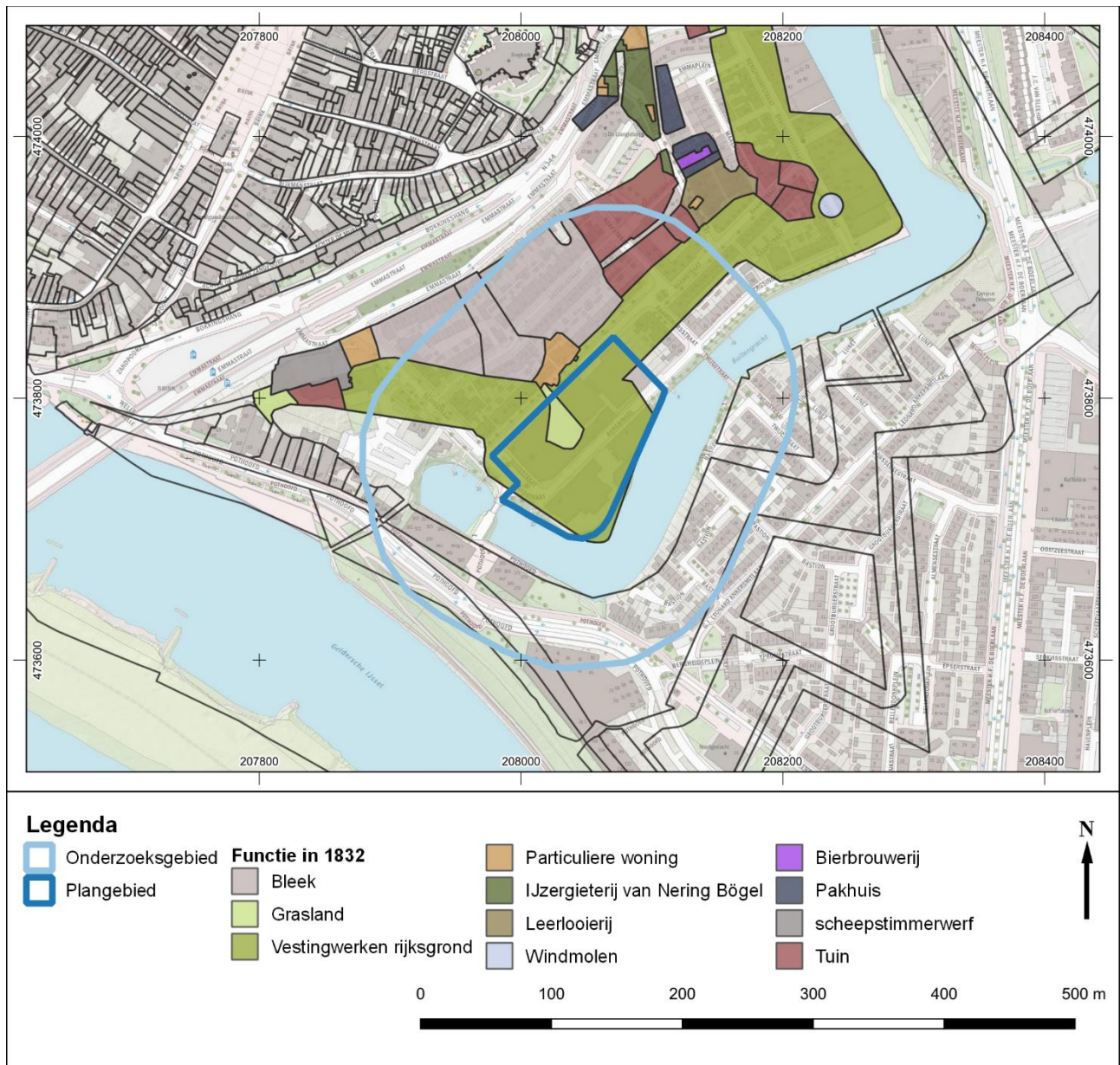

Afb. 2.8: Het onderzoeksgebied op de kadastrale minuut van 1832.

¹⁸ Vermeulen, Gerritsen & Mittendorff, 2010.

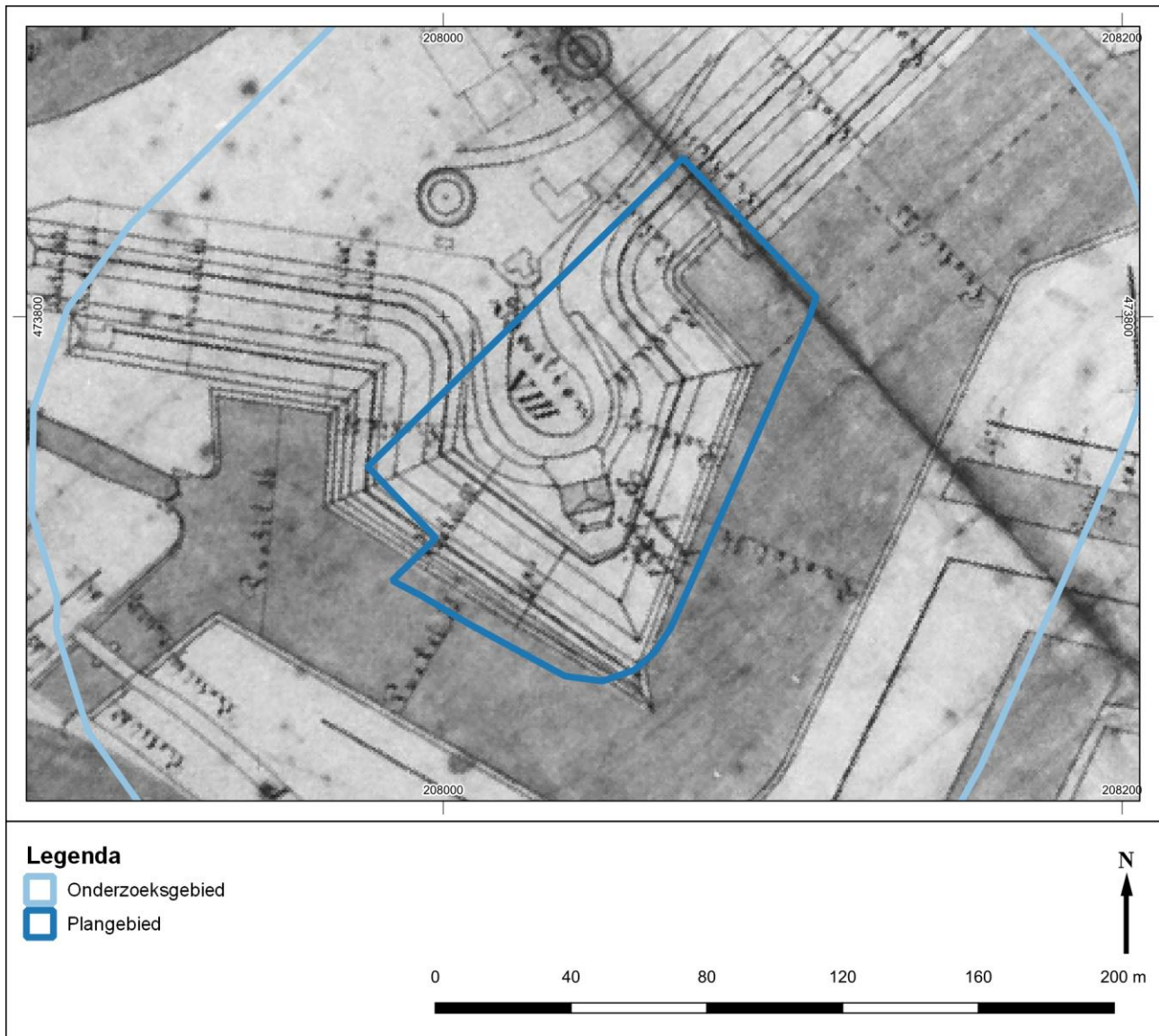
Op de vestingwerken en in het schootsveld van de vesting mocht niet gebouwd worden. Binnen de wallen van de vesting was beperkt bebouwing mogelijk, zoals Afb. 2.6 en Afb. 2.7 laten zien. De situatie rond 1832 laat eveneens een vrijwel onbebouwd gebied zien op de plek van het plangebied (Afb. 2.8). Op deze kadastrale kaart is enkel bebouwing binnen de wal van de vestingwerken te zien. Het plangebied ligt hier vrijwel volledig op de vestingwal en vertoont ook tegenwoordig nog dezelfde vorm zoals de kadastrale kaart van 1832 weergeeft. Vermoedelijk is de wal alleen een beetje afgeschoven en afgevlakt waarna een mooi platform voor de latere bouw van bedrijfsgebouwen ontstond. De onderzijde van de vestingwal is hier waarschijnlijk nooit afgegraven.

Het deel van de vestingwerken bij de haven was in 1832 in bezit van de Stad Deventer. Deze gronden waren als grasgrond of hooiland in gebruik. Een deel ervan staat op de kadastrale kaart aangegeven met de functie batterij- of geschutsofstelling. Dit zal echter een nevenfunctie zijn, in de praktijk zal niet op alle gebieden met deze functie permanent geschtust gestaan hebben. De aanwijzende tabel die bij de kaart uit 1832 hoort, geeft ook informatie over de eigenaren en het grondgebruik van de verschillende percelen. Aan de westzijde van het gebied binnen de wallen bij het Prinsbolwerk is nu een scheepswerf te herkennen. Direct ten oosten daarvan lag nog steeds de blekerij. Tegen het Nassaubolwerk lagen een leerlooierij, een bierbrouwerij en een aantal gebouwen van de ijzergieterij Nering-Bögel (Afb. 2.9). Deze bedrijven vormden al het eerste begin van de industriële zone.

Afb. 2.9: Het gebruik van de terreinen op en binnen de vestingwerken, aangegeven op de kadastrale minuut van 1832.

Het werd steeds duidelijker dat de vestingwerken de ruimtelijke ontwikkeling van de groter wordende stad beperkten, waardoor er in de loop van de 19de eeuw steeds meer werd aangedrongen op het slechten van de vestingwerken. In 1851 is daarom begonnen met de sloop van de lunetten en de overige buitenwerken aan de overzijde van de gracht.¹⁹ Uiteindelijk zijn op 18 april 1874 met de komst van de *Wet tot regeling en voltooiing van het vestingstelsel* de vestingwerken van onder andere Deventer opgeheven. Dit betekende dat de vestingwerken geslecht en/of bebouwd konden worden. In 1874 is door een medewerker van de genie H. de Hilling(?) een kaart gemaakt 'behoorende bij de voorgenomen slechting van de vestingwerken van Deventer'. Op deze tekening zijn ook de twee gebouwen te zien, die eerder al genoemd zijn bij de kaarten van Bleau en Holthuis. Op de locatie van een van de oudste gebouwen op het Sensoraterrein (de blekerij Bergsingel 2, gebouw A op afb. 15) is hier een rechthoekig gebouw te zien, waarbij "Buskruitkamer" is geschreven (Afb. 2.10). Mogelijk zijn nog resten van dit gebouw onder de oude blekerij aanwezig.

Afb. 2.10: Het plangebied op tekening van de vestingwerken uit 1874.

¹⁹ Ten Hove, 1998, 98-99.

Afb. 2.11: Plattegrond van Deventer uit 1907.

De voormalige vestingwerken aan de oostkant van de stad kregen de bestemming industrie en nijverheid. De nieuwe indeling van het gebied is goed te zien op een plattegrond van de stad uit 1907. Hier is de Haven nog open, waar later de oprit van de Wilhelminabrug zou komen (Afb. 2.11).

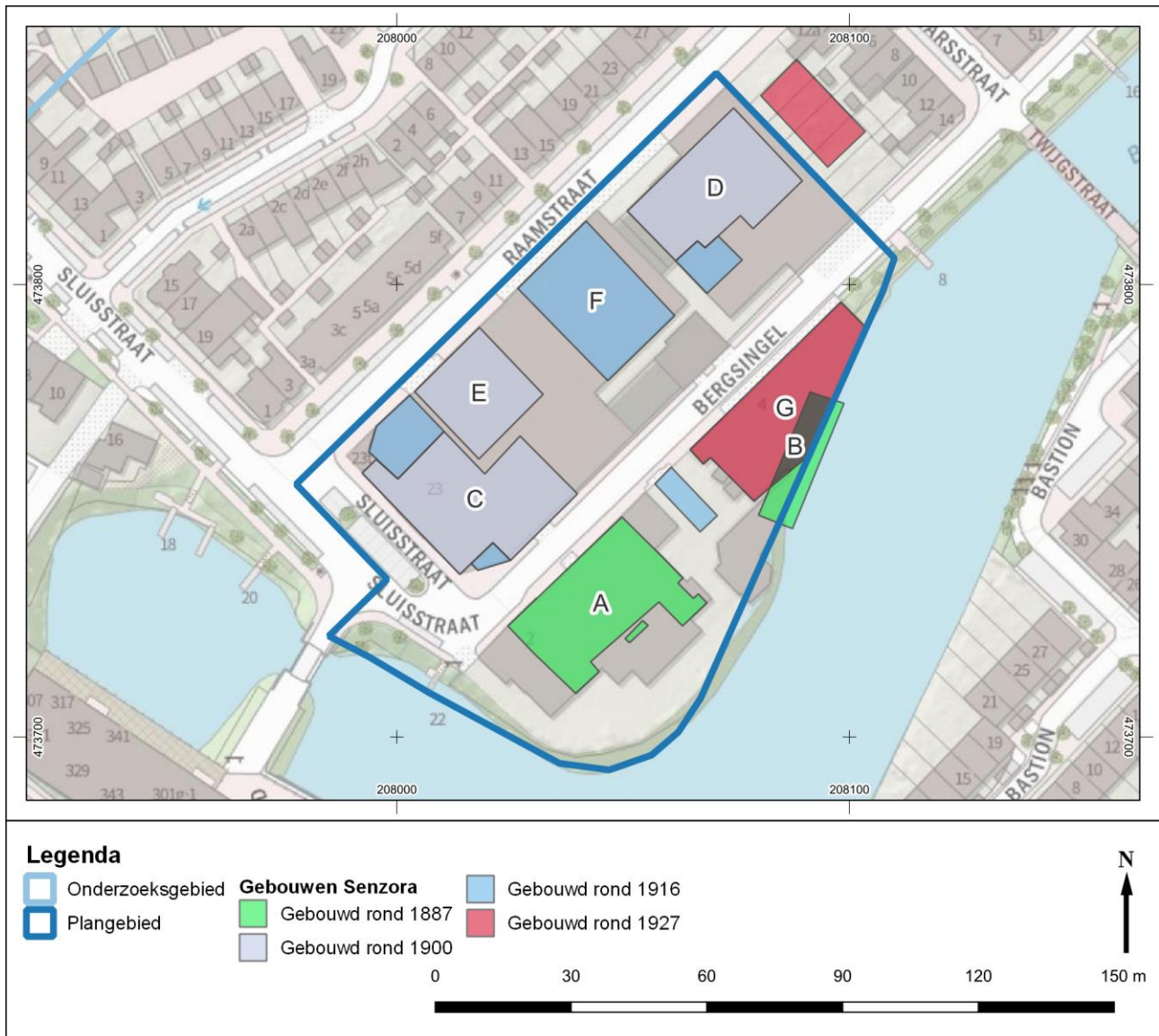
2.3.3 Na vesting, fabrieksterrein

De ontwikkeling en de sloop van de vestingwerken betekenden een groei van de bedrijvigheid, industrie en handel, in de Raambuurt. Hiertoe werden de wallen enigszins afgetopt en uitgevlakt zodat een grote vlakke ruimte ontstond. Vanaf de 19de eeuw ontwikkelde zich binnen de locatie van het plangebied een 'industrieterrein' met pakhuizen en kleine fabrieken. Ook werden arbeiderswoningen gebouwd. Aan de nieuwe Bergpoortstraat werden onder ander pakhuizen gebouwd voor de stoomolieslagerij van de broers Ten Hove en de grutterij en lijnmeelfabriek van de firma Weijers.²⁰ Aan de zuidzijde van de Raambuurt was al voor de Vestingwet industrie gevestigd in de vorm van de ijzergieterij en gasfabriek (zie voor de gasfabriek gebouw D op afb. 15). Uiteindelijk ging een groot deel van deze bedrijfsgebouwen aan de Raamstraat en Bergsingel op in het complex van Sensora.

De Stichting Industrieel Erfgoed Deventer, SIED, geeft in een boekwerk over het Sensoraterrein een overzichtelijk verloop weer van welke gebouwen van het complex wanneer gebouwd zijn.²¹ Dit overzicht is weergegeven in Afb. 2.12, Afb. 2.14 en Afb. 2.15. Het oudste gebouw op het terrein is de in 1887 gevestigde de Stoom-, Was-, Bleek-, en Strijkinrichting op het huidige adres Bergsingel 2 (gebouw A in Afb. 2.12). Onder dit gebouw bevindt zich nog een kleine kelder. In de gracht was een zwembad aangelegd (B). Het gebouw van de wasserij wordt eind jaren 20 van de 20ste eeuw door Sensora gekocht en uitgebreid. In 1894 komt Boek- en Steendrukkerij De Lange (C) naar de Sluisstraat, het nu kenmerkende witte gebouw aan de zuidelijke kopse kant van het terrein, Sluisstraat 23-25. Oorspronkelijk was de gevel uitgevoerd in baksteen met witte spekbanden, net als het pand aan de Bergsingel 2. De gemeentelijk gasfabriek, die al sinds 1858 binnen het vestingwerk gevestigd was, bouwt hier in 1899 aan de Raamstraat een watergasfabriek (D). Rond dezelfde periode vestigt aan Raamstraat 2 de Vlees- en Visconservenfabriek Erica-Brand zich ook in de Raambuurt (E).

²⁰ Ten Hove, 1998, 156-157.

²¹ SIED, 2006.

Afb. 2.12: De bebouwing op het Sensoraterrein tot ca. 1927.

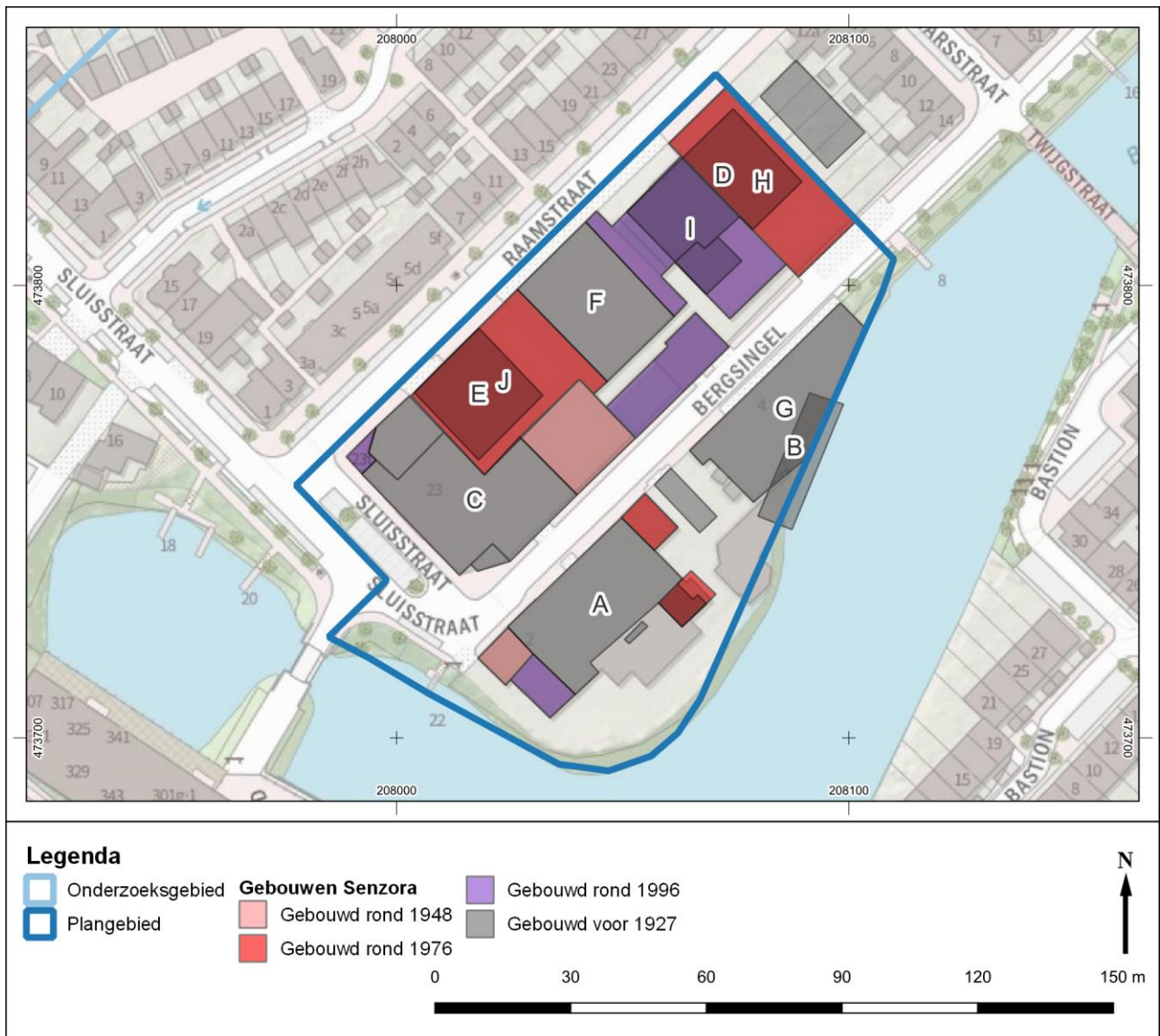
Nadat in 1911 de gasfabriek verplaatst werd naar de Zutphenseweg, lieten twee broers aan de Raamstraat een nieuw fabrieksgebouw bouwen. De broers Schoenmaker hadden een bedrijf dat zich richtte op het branden van koffie en het produceren van zeep. Het familiebedrijf was gevestigd in de binnenstad, maar al snel was deze locatie te klein. Op de nieuwe locatie wordt in 1916 begonnen met de productie van zeep, suikerwaren en koffie (Raamstraat 4, gebouw F). Een jaar later krijgt het bedrijf zijn nieuwe naam: Sensora (Schoenmaker en Zonen Raamstraat).²² Dit gebouw is nog redelijk intact aanwezig en de gevel heeft met de pylonen een kenmerkend uiterlijk. De kelder van het gebouw die als zeepopslag werd gebruikt (onder het hoogste deel van gebouw in de zuidwesthoek), werd in de Tweede Wereldoorlog als schuilkelder voor de buurtbewoners gebruikt.²³ In de gevel van het kantoor, het gebouw van de blekerij/wasserij (gebouw A), is een gedenksteen geplaatst waarin de bewoners het bedrijf Sensora hiervoor bedanken (Afb. 2.13). De kelder zelf lag dus aan de andere zijde van de straat.

²² SIED, 2006.

²³ Kelderman, 1996, 37-38.

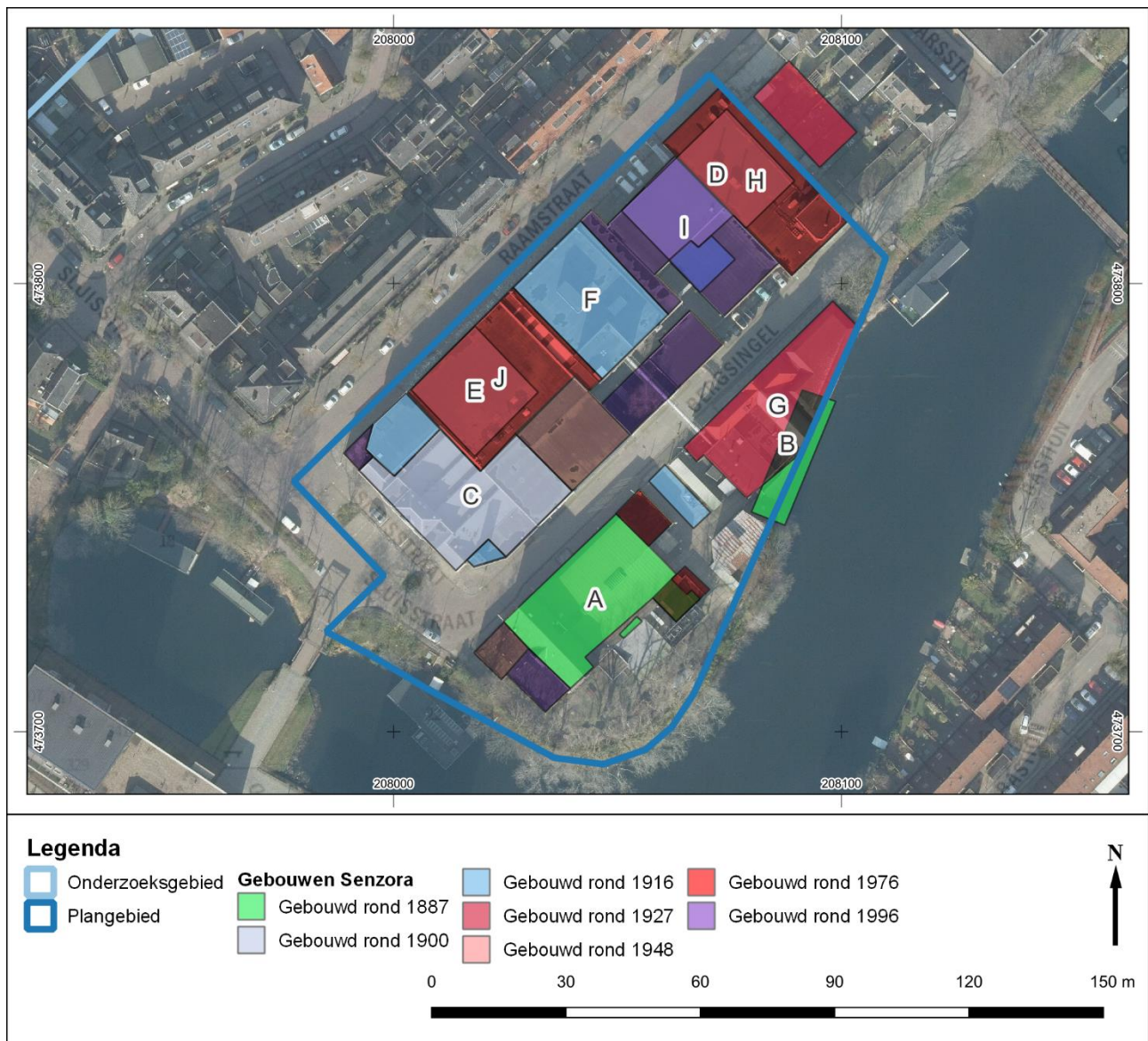

Afb. 2.13: De gedenksteen in de gevel aan de Bergsingel.

Afb. 2.14: De bebouwing op het Sensoraterrein tot 1996.

Het bedrijf groeit en in 1927 wordt gestart met de bouw van een nieuw fabrieksgebouw voor de productie van groene of zachte zeep (Bergsingel 4-6, G). Enkele jaren later wordt Sensora uitgebreid met de aankoop van de wasserij (A) aan de Bergsingel. Pas in de jaren 70 vindt de volgende uitbreiding plaats, waarbij het pand van de voormalige watergasfabriek (D) deels gesloopt wordt en op de plek een nieuw fabrieksgebouw voor Sensora neergezet wordt Afb. 2.14, H). Het overgebleven deel van de gasfabriek wordt in de jaren 90 van de vorige eeuw gesloopt en vervangen door een nieuw fabriekshal (I). Aan de Raamstraat 6-8 is de gevel van de directeurswoning van de gasfabriek in het nieuwe metselwerk opgenomen. Deze gevel is vrijwel het enige wat van dit gebouw bewaard is gebleven. Het dak van de zachte zeepfabriek (G), wordt in deze periode ook vervangen en verhoogd. Ook wordt de voormalige conservenfabriek (E) aan de Raamstraat 2 gesloopt en vervangen door een nieuw fabrieksgebouw voor Sensora (J).

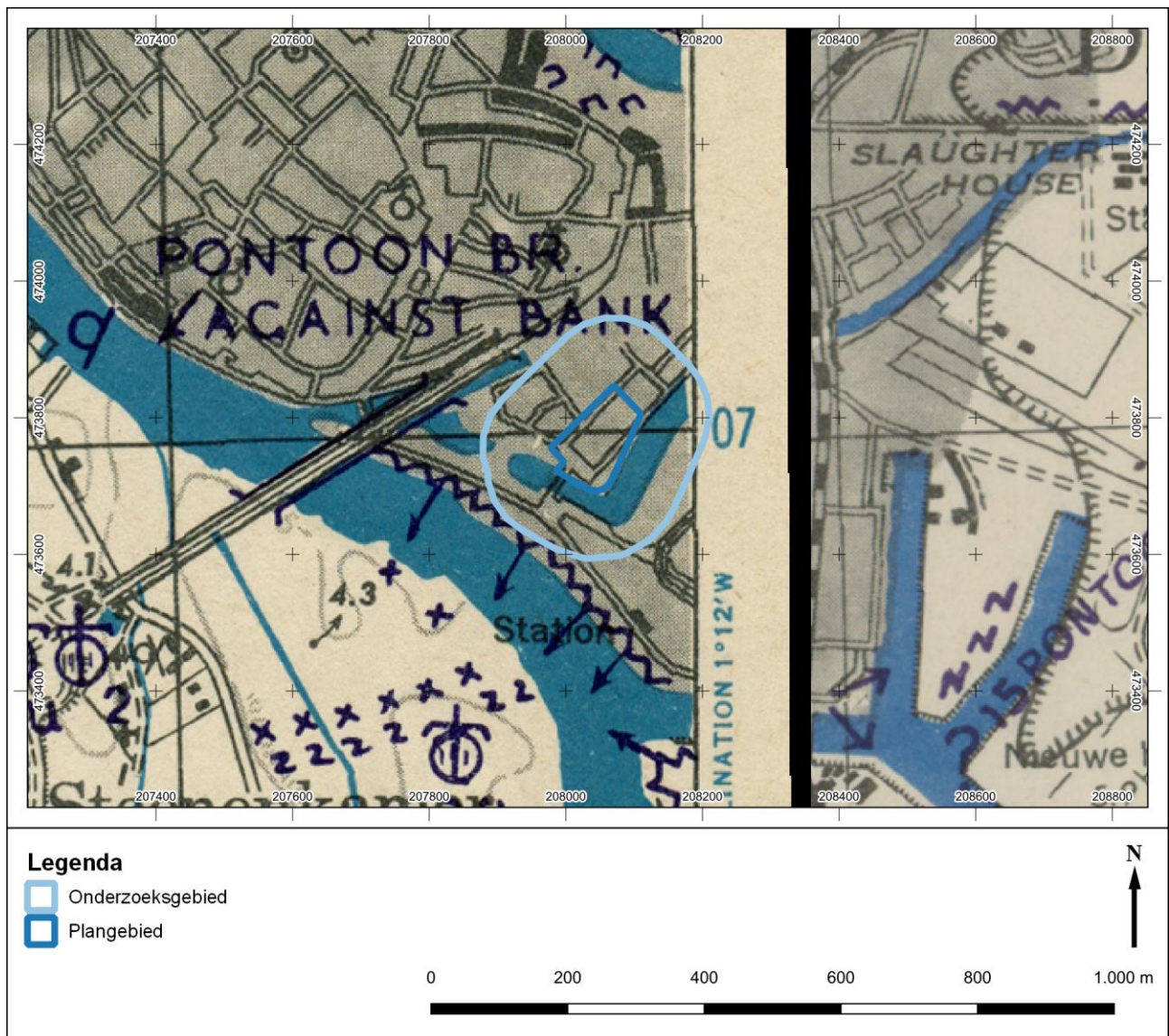
Afb. 2.15: De verschillende gebouwen van het Sensoraterrein geprojecteerd op de luchtfoto van 2021.

Bij de vele verbouwingen zullen veel sporen van al deze bedrijvigheid mogelijk verloren zijn gegaan, maar op andere plekken zijn mogelijk resten van deze vroege industriële bedrijvigheid bewaard gebleven. Van slechts twee locaties is bekend dat er een kelder onder de gebouwen aanwezig is, namelijk een kleine kelder onder de voormalige wasserij/blekerij (gebouw A) en een wat grotere kelder onder een deel van het gebouw van de zeepfabriek (gebouw F). Deze kelders zijn in de vestingwallen ingegraven en zullen de oudere resten onder de wallen mogelijk niet verstoord hebben. Ook de constructiewijze van de huidige bebouwing geeft informatie over de mogelijk intactheid van het gebied. Zo bestaan de vloeren van de meeste fabrieksgebouwen uit stelcon betonplaten of betontegels (30x30 cm), die geen grote verstoringen met zich meebrengen. Daarbij bestaat de constructie van de gebouwen veelal uit hallen met grote overspanningen om een grote open opslag/werkruimte

te creëren. Dit betekent dat tussen de funderingen in nog grote blokken intact bodemprofiel aanwezig kunnen zijn.

2.3.4 Tweede Wereldoorlog

Ten zuidwesten van het plangebied loopt aan de andere zijde van de gracht een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog. Op de *Defence Overprint*, de militaire stafkaart van de geallieerden, is deze loopgraaf goed te zien als zigzaggende lijn (Afb. 2.16.). Ook rond loopgraven is op de munitierisicokaart een buffer getrokken. Het is niet zeker of de loopgraaf tijdens de gevechten rond de bevrijding van Deventer daadwerkelijk is gebruikt. Maar gezien de locatie van het plangebied ten opzichte van de brug over de IJssel, een tactisch doelwit, is het mogelijk dat ook op de locatie van het plangebied eventueel nog niet-gesprongen munitie aanwezig is. Binnen het onderzoeksgebied geldt dan ook een verhoogd risico op de aanwezigheid van niet-gesprongen munitie. Uit een inventarisatie van verschillende bronnen blijkt dat er in het onderzoeksgebied vooral kans is op de aanwezigheid van met name afwerp- en submunitie, raketten, geschuts- en gevechtsveldmunitie, gedumpte munitie en mijnen.²⁴

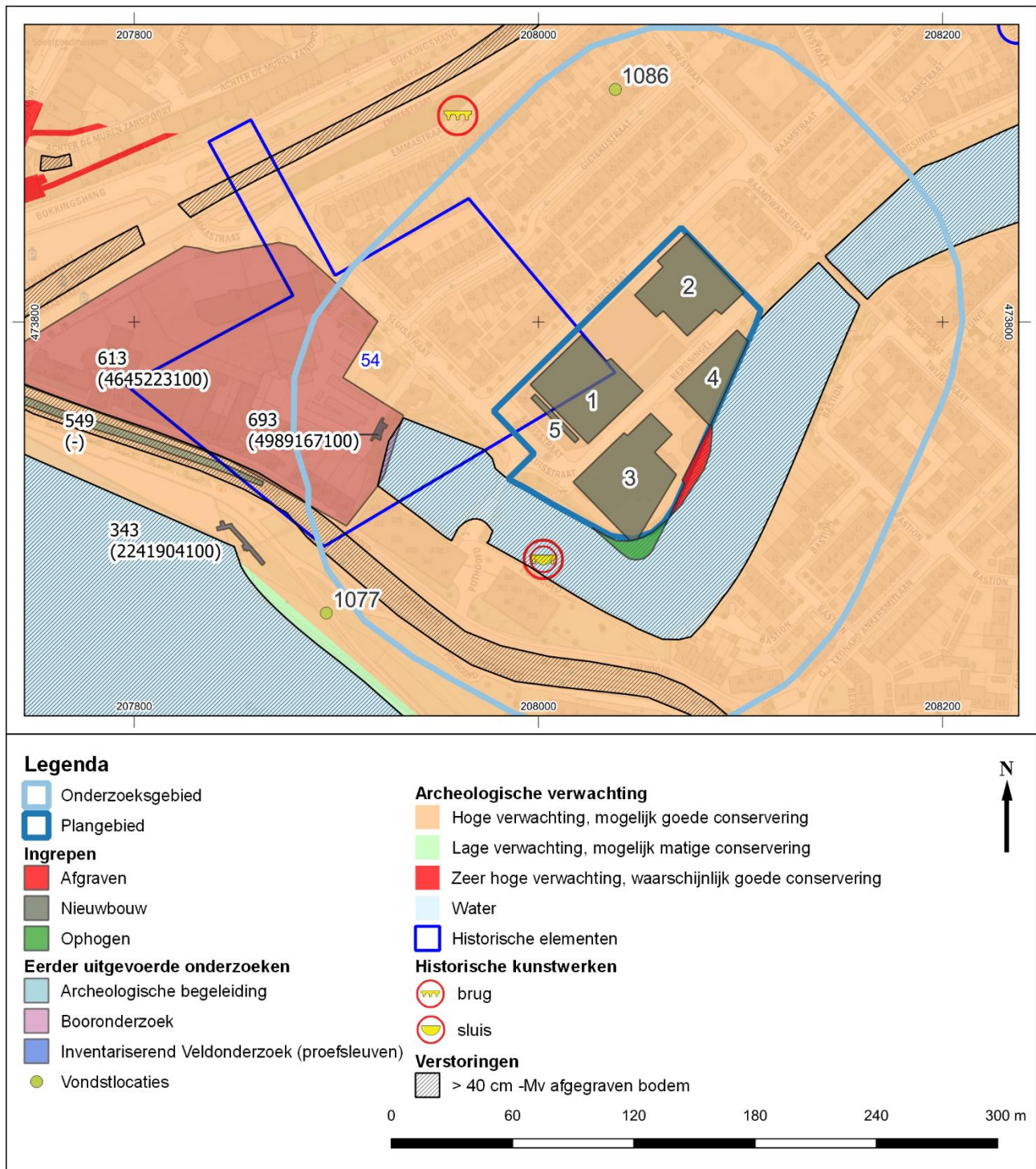
Afb. 2.16: Het plan- en onderzoeksgebied op de *Defence Overprint* van maart 1945.

2.4 Bekende archeologische waarden

²⁴ Van Oers, 2014.

2.4.1 Archeologische verwachtingskaart

Op de vigerende archeologische verwachtingskaart heeft het plangebied een hoge archeologische verwachting gekregen voor voornamelijk de late middeleeuwen en nieuwe tijd, vanwege de ligging op de vestingwerken en de aanwezigheid van de Raambleek (Afb. 2.17).

Afb. 2.17: Het onderzoeksgebied op de archeologische verwachtingskaart.

Ter hoogte van de grachten is geen sprake meer van een archeologische verwachting. Het plangebied is grotendeels bebouwd en kent recente verstoringen in de vorm van bouw en infrastructuur. Bij archeologisch onderzoek in vergelijkbare gebieden is echter gebleken dat de aanleg van wegen en parkeerplaatsen het bodemarchief lang niet altijd verstoord heeft. De bouw van de fabrieksgebouwen zal de bodem vooral verstoord hebben als er diepe funderingen voor bijvoorbeeld zware machines zijn aangebracht. Bekend is dat

in ieder geval onder het pand aan de Bergsingel 2 een kelder aanwezig is en onder een deel van het pand aan de Raamstraat 4, aangezien deze in de Tweede Wereldoorlog als schuilkelder is gebruikt. Deze kelders en funderingen zullen vooral de resten boven op de wal en delen van de wal zelf hebben verstoord. De diepere lagen, het laatmiddeleeuwse landschap onder de vestingwal, zijn vermoedelijk afgedekt door de lagen van de wal, en daardoor goed beschermd. Ondiepere kelders en funderingen hebben dit laatmiddeleeuwse landschap dan waarschijnlijk ook niet verstoord. Ook het feit dat de hallen gebouwd zijn met grote overspanningen en de vloeren voornamelijk bestaan uit stelconplaten, geeft aanwijzingen dat in de zones tussen de funderingen en onder de vloeren direct onder het maaiveld nog sporen en resten aangetroffen kunnen worden.

In een straal van ongeveer 100 m rond het plangebied zijn enkele relevante waarnemingen en losse vondsten gedaan en een tweetal relevante onderzoeken uitgevoerd.²⁵ Deze onderzoeken zijn in onderstaande chronologische verwachting verwerkt.

2.4.1.1 Prehistorie en Romeinse tijd

Er zijn in het plangebied geen vindplaatsen uit de prehistorie bekend. Dit betekent niet dat er met zekerheid geen prehistorische vondsten of vindplaatsen aangetroffen kunnen worden, de kans hierop is echter laag tot matig. Tijdens een groot deel van de prehistorie, na de laatste ijstijd, stroomde geen grote rivier door het IJsseldal. Door een grote dekzandrug die als waterscheiding fungeert, stromen alleen lokale beken door het IJsseldal. Het is nog onduidelijk hoe het natuurlijk landschap in het plangebied er in deze periode uit moet hebben gezien. Ook is het onduidelijk of en hoe de mens dit landschap had ingericht. De kans is groot dat de rivier later delen van dit landschap heeft (o)verspoeld en dat deze resten daardoor verdwenen of juist afgedekt zijn.

2.4.1.2 Vroege en volle middeleeuwen

Hoe het landschap er na het doorbreken van de waterscheiding en voor het aanleggen van de dijken heeft uitgezien is eveneens onduidelijk. De IJssel heeft zich waarschijnlijk verschillende keren verplaatst en had grote invloed op het landschap. Eventuele archeologische resten uit deze periode zijn vermoedelijk door de activiteit van de rivier (o)verspoeld.

2.4.1.3 Late middeleeuwen en Nieuwe tijd

Een klein aantal vondsten is bekend uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Bij een waarneming op het terrein van de oude gasfabriek in de Gieterijstraat, werden in 1934 fragmenten van baardmankruiken gevonden (project 1086). In 1977 werd aan het Pothoofd de punt van één van de onderdelen van de vestingwerken waargenomen (ravelijn, project 1077).

Bij diverse opgravingen in de bredere omgeving van het onderzoeksgebied zijn delen van de vesting aangetroffen. Hierbij bleek dat de vestingwerken grotendeels uit aarde bestaan en geen bakstenen muren bevatten. Ook van het Prinsenbolwerk, waar het plangebied op is gelegen, is niet bekend dat hier bakstenen muren aanwezig waren. Tijdens onderzoek op het Boreelterrein (project 273) werd het Bastion Nassau aangetroffen. Dit bastion bestond grotendeels uit aarden wallen. Aan de zijde van de kazernestraat werd een zwaar muurfragment aangetroffen. Het muurwerk lag op de scheiding van de gracht en de vestingwal direct naast de 17de-eeuwse Buiten Bergpoort. Op de rest van het terrein van de Boreel werden geen kademuuren behorend bij de vesting aangetroffen. Blijkbaar bestond alleen het deel van de vestingwal naast de poort uit een bakstenen kademuur. Het Hoornwerk is in 2006 en 2009 door middel van proefsleuven onderzocht (project 285). Ook dit verdedigingswerk bleek uit aardlichamen zonder baksteen te bestaan. Uitzondering bleken het bastion en de tenaille het Pothoofd. In 2009 (project 343, Afb. 2.17) werd een deel van de bakstenen funderingen van het bastion Pothoofd, vrijwel direct onder het maaiveld in een proefsleuf waargenomen en gedocumenteerd (Afb. 2.18). De verdedigingswerken langs de IJssel vormden een verhard IJsselfront, zodat ze niet door de rivier verspoeld zouden worden. De bakstenen muren waren ongeveer 1,5 meter dik en in goede staat. Ze lagen op de locatie waar ze op basis van de kadastrale minuut van 1832 verwacht werden.²⁶ In 2012 is de kade vernieuwd, waarbij het voormalige ravelijn deels is opgemetseld en met nieuw muurwerk beter zichtbaar gemaakt. Het is overigens onduidelijk wanneer de ons bekende zware kademuur gebouwd is. Dit was in ieder geval na 1832. In de 18de eeuw was nog geen sprake van een echte kade, aangezien Jan de Beijer (1744) deze in zijn stadsgezichten niet tekent. In 1832 tekent men ter plaatse in de kadastrale kaart een geknikte oeverlijn en een plantsoenaanleg.

²⁵ ARCHIS3, d.d. 24-02-2022.

²⁶ Mittendorff, 2009.

Afb. 2.18: De muur van het ravelijn, direct onder het maaiveld (project 343).

In 2015 werd onder de weg van het Pothoofd een nieuw riool aangelegd (project 549, Afb. 2.18).²⁷ Hierbij werd een deel van de sleuf gegraven, waarna het profiel gedocumenteerd kon worden. Het profiel bestond vooral uit opgebrachte kleilagen, een ophogingspakket, en puinlagen. De diepste lagen van het ophogingspakket werden aangetroffen op een hoogte van ca. 3,60 m + NAP. De puinlagen zijn geïnterpreteerd als egalisatiepakket, aangelegd voorafgaand aan de bouw van de vesting en werden aangetroffen op ca. 5,00 – 5,45 m + NAP, ca. 2,5 tot 1,5 m onder straatniveau. Waarschijnlijk is hier de teen van de vestingwal aangesneden. Dit geeft aan dat ondanks de aanwezigheid van kelders onder een gebouw, er nog sporen van het landschap en de landschapsinrichting van vóór de vesting aangetroffen kunnen worden. Het huidige straatniveau binnen het plangebied varieert namelijk tussen 7,50 – 8,00 m + NAP. Een deel van de muur van het ravelijn dat in 2009 al werd gedocumenteerd, werd nu opnieuw bloot gelegd. De muur was aan de IJsselzijde al afgebroken voor de plaatsing van andere, oudere riolen. In het trottoir werd tevens muurwerk aangetroffen. De muurdelen bevinden zich bij de parkeergarage onder de Wilhelminabrug en voor de Schippersflat. Deze muurdelen zijn waarschijnlijk funderingsresten van bebouwing behorende bij het in 1863 gestichte De Weerdsgesticht, dat voor huisvesting van bejaarde schippers en hun weduwen zorgde. De resten werden op slechts enkele decimeters onder het huidige straatniveau aangetroffen. Deze sporen zijn illustratief voor de bebouwing van na de vesting en laten zien dat deze resten van bebouwing op de vestingwallen dus zeer dicht onder het huidige maaiveld kunnen liggen.

In 2018 is een bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Sluiskwartier, ongeveer 100 m ten westen van het huidige plangebied.²⁸ Om meer duidelijkheid te verkrijgen over de mate van intactheid van het bodemarchief en de dikte van de archeologische stratigrafie en daarmee richting te kunnen geven aan de invulling van de plannen, is vervolgens een verkennend booronderzoek uitgevoerd (Project 613, Afb. 2.18). Het booronderzoek heeft zoals verwacht geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van sporen uit de prehistorie tot en met de volle middeleeuwen. De diepste niveaus bestaan uit natuurlijke kronkelwaardafzettingen. De aanwezigheid van baksteen in deze lagen onderstreept de verwachte datering in de late middeleeuwen (of later). Nadat deze kronkelwaardafzettingen tot stand zijn gekomen, kan het plangebied in principe in gebruik zijn geweest voor de uit historische gegevens bekende activiteiten (zoals de bleek).²⁹ Een van de boringen is gezet in het tracé van de sluis.³⁰ In deze boring is een pakket van zandige grachtvulling gedocumenteerd met een totale dikte van 2,4 m. Aan de onderzijde, op 3,48 m + NAP was een scherpe overgang waarneembaar naar de natuurlijke afzettingen. In 2021 door Archeologie Deventer een Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven (IVO-P) uitgevoerd naar de resten van de Pothoofdsluis in het plangebied (project 693, Afb. 2.18). Daarbij zijn de resten van het sluishoofd die in het onderzoeksgebied werden verwacht inderdaad aangetroffen. Deze bleken in een overwegend goede staat behouden te zijn gebleven.³¹

²⁷ Van der Wal, 2016.

²⁸ Van der Wal, 2018.

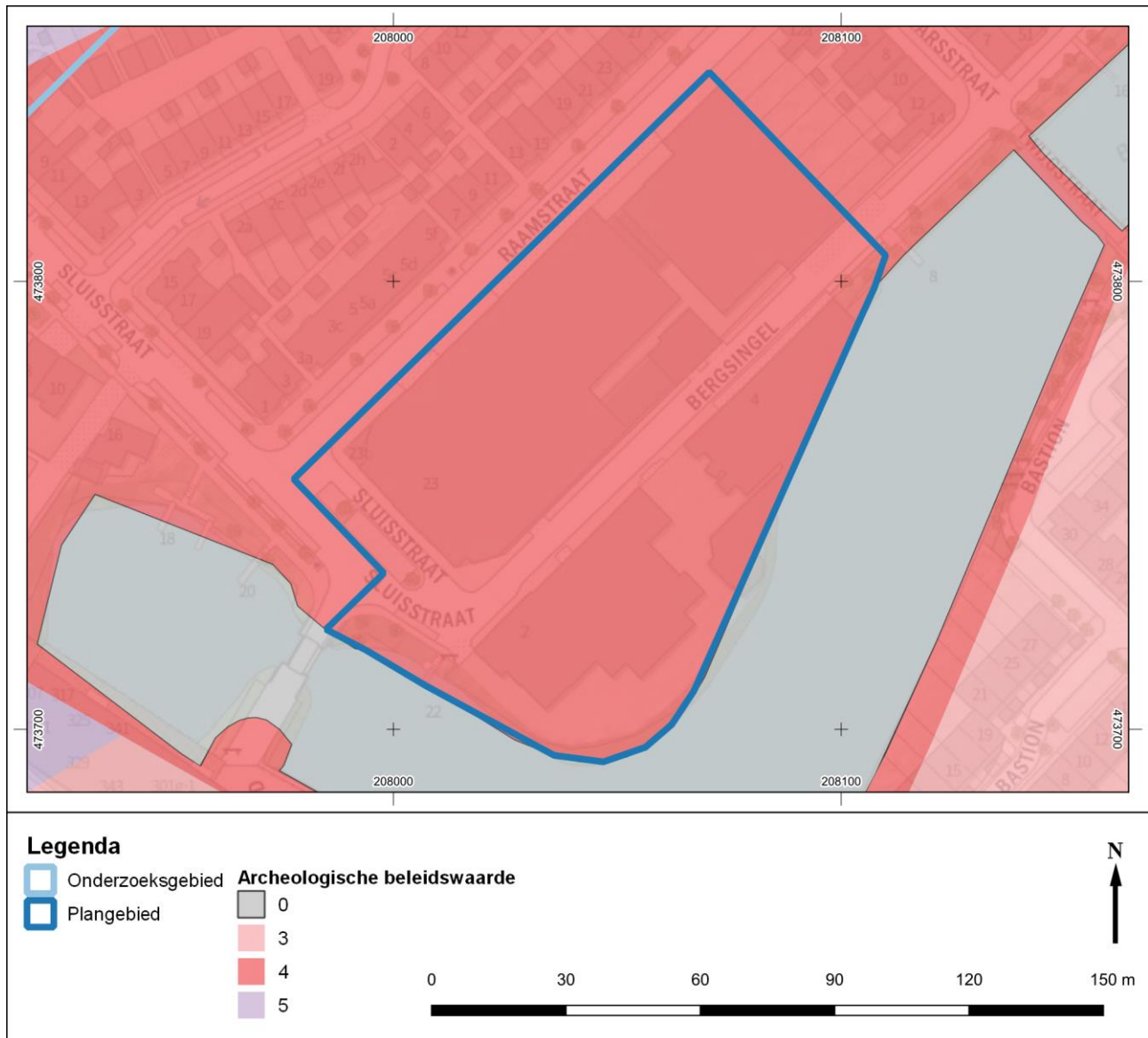
²⁹ Mittendorff, 2018.

³⁰ Mittendorff, 2018: Boring 307.

³¹ Mittendorff, 2021.

2.4.2 Van verwachting naar beleid

De hoge verwachtingswaarde van het plangebied is vertaald op de beleidskaart naar beleidswaarde '4' (afb. 23). Op gronden met de dubbelbestemming 'Waarde - archeologie 4' mogen werkzaamheden tot een oppervlakte van 100 m² zonder archeologische voorwaarden worden uitgevoerd. Ook werkzaamheden die niet dieper reiken dan 0,5 m zijn vrijgesteld. Bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring tussen 100 m² en 200 m² dieper dan 0,5 m geldt een meldingsplicht. Bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring groter dan 200 m² en dieper dan 0,5 m dient bij een aanvraag een archeologisch rapport te worden overlegd. Op basis van dit rapport kunnen voorwaarden aan de vergunning worden verbonden.

Afb. 2.19: Het plangebied op de archeologische beleidskaart.

3 CONCLUSIE EN GESPECIFICEERDE ARCHEOLOGISCHE VERWACHTING

3.1 Gespecificeerde verwachting

De locatie kent *beleidswaarde 4*. Het is zeer waarschijnlijk dat de bodemversturende werkzaamheden ter plaatse de vrijstellingsgrenzen in het bestemmingsplan zullen overschrijden en dat archeologisch onderzoek nodig is. Hierbij kunnen van onder naar boven drie niveaus van archeologische resten worden onderscheiden. In deze paragraaf wordt de archeologische verwachting voor het onderzoeksgebied nader gespecificeerd per beschreven periode (voor de vesting, tijdens de vesting en na de vesting) op basis van de in par. 2 verzamelde gegevens. Hierbij wordt in ieder geval ingegaan op de volgende aspecten:

- a. Datering;
- b. Complextype (nederzetting, grafveld, etc.);
- c. Omvang;
- d. Diepteligging;
- e. Gaafheid en conservering;
- f. Locatie en/of begrenzing binnen het onderzoeksgebied
- g. Verwachtingen ten aanzien van vondstmateriaal / indicatoren (artefacten);
- h. Mogelijke verstoringen.

3.1.1 Voor de vesting

Er zijn in het plangebied geen vindplaatsen uit de prehistorie bekend. Dit betekent niet dat er met zekerheid geen prehistorische vondsten of vindplaatsen aangetroffen kunnen worden, de kans hierop is echter laag tot matig. De kans is groot dat de rivier later delen van dit landschap heeft (o)verspoeld en dat deze resten daardoor verdwenen of juist afgedekt zijn. Ook voor de periode van de vroege en volle middeleeuwen is de archeologische verwachting laag, vanwege dezelfde reden.

Vanwege de ligging van het plangebied op de Raambleek geldt voor het plangebied een verwachting voor resten van deze structuur. De te verwachten resten bestaan waarschijnlijk voornamelijk uit constructies voor de ramen en greppels voor de ontwatering van de blekerij, en loopgraven, wallen en paalkuilen van de belegeringswerken van de belegeringen in de 16de eeuw (1578 en 1591). De resten liggen vermoedelijk enkele meters onder maaiveld en zijn daarna afgedekt door de lagen van de vestingwal. Doordat ze afgedekt zijn, zijn eventueel aanwezige sporen en resten uit deze periode waarschijnlijk goed bewaard gebleven. De aanwezigheid van de vestingwal heeft ook tot gevolg dat dat dit deel van het bodemarchief alleen verstoord zal zijn door de aanleg van kelders en/of diepe funderingen van de fabrieksgebouwen. De kelders die in de vestingwallen zijn ingegraven, zijn waarschijnlijk alleen in de wallen gegraven en zullen de oudere resten onder de wallen niet verstoord hebben. De zone van de Buitengracht is wel dieper verstoord door de aanleg daarvan.

De verwachtingen voor archeologisch vondstmateriaal kunnen lokaal sterk verschillen. De verwachting is dat het bleekveld zelf relatief schoon gehouden zal zijn en dat daar daarom weinig vondstmateriaal zal worden aangetroffen. Anderzijds kunnen delen van het terrein wel met grond rijk aan vondstmateriaal zijn opgehoogd, of kunnen in het gebied afvalkuilen of met afval gedempte sloten aanwezig zijn. Indien ook sporen van de belegeringswerken uit de late 16de eeuw aanwezig zijn, kunnen ook afval en gebruiksvoorwerpen (bijv. loden kogels) van de aldaar aanwezige soldaten worden aangetroffen.

3.1.2 Tijdens de vesting

Het plangebied kent ook een hoge archeologische verwachting door de ligging op de vestingwerken, die zoals gezegd een beschermende werking hebben gehad op de oudere en daarmee diepere resten. De aanleg van de gracht kan een versturende invloed hebben gehad op het bodemarchief; oudere resten zijn mogelijk door de aanleg hiervan vergraven. De sporen en resten uit de periode van de vesting zullen voornamelijk bestaan uit ophogings- en egalisatielagen van de wal en paalkuilen. Ten zuiden en noorden van het plangebied zijn in de afgelopen jaren verschillende malen resten van de vestingwerken onderzocht. Hierbij bleek dat de vestingwerken grotendeels uit aarde bestaan en geen bakstenen muren bevatten. Een uitzondering hierop bleken het bastion en de tenaille het Pothoofd, die in 2009 en in 2015 (deels) waargenomen en gedocumenteerd werden. De aangetroffen resten muurwerk bevonden zich vrijwel direct onder het maaiveld. De bovenzijde van het pakket van ophogings- en egalisatielagen ligt vaak ook slechts enkele decimeters onder maaiveld en de kans is groot dat de bovenzijde van dit pakket verstoord raakt bij toekomstige werkzaamheden. De ophogingslagen en paalkuilen aangetroffen in 2015 onder de weg het Pothoofd bevonden zich dieper, op een diepte van ca. 1 tot 2 m onder maaiveld, dit heeft echter waarschijnlijk te maken met de verstoring van de

infrastructuur die hier in het verleden is aangelegd. De conserveringstoestand van de sporen en de vondsten was redelijk tot goed. Het grootste deel van dit aspect van het bodemarchief is verhoudingsgewijs weinig complex en kan daardoor in relatief beperkt tijdbestek worden onderzocht. De uitzondering hierop vormen de resten van de mogelijke kruithamer en andere gebouwen op het bolwerk (zie Afb. 2.10). Indien nog substantiële resten van deze gebouwen aanwezig zijn in de vorm van muurwerk en/of uitbraaksporen kunnen die locaties een complexe stratigrafie bezitten.

Op het gebied van vondstmateriaal moet hoofdzakelijk rekening worden gehouden met materiaal dat met de grond voor de aanleg van de vestingwerken is aangevoerd (puin en resten bouw materiaal, eventueel huishoudelijk afval). Afhankelijk van de functie van de bebouwing op de vestingwerken kunnen bepaalde artefacten die samenhangen met het gebruik ervan (bijv. ambachtelijk afval of gereedschappen) zijn achtergebleven.

3.1.3 Na de vesting

Nadat in 1874 de Vestingwet werd vastgesteld, kon de stad eindelijk verder groeien en uitbreiden. De vesting werd geslecht en de plek van het plangebied werd een terrein vol industriële bedrijvigheid. In welke mate de bouw en sloop van de verschillende 19de- en 20ste-eeuwse fabrieksgebouwen binnen het Sensoraterrein voor verstoring van het bodemarchief hebben gezorgd, is niet bekend. Vanaf het einde van de 19de eeuw, vestigde zich in de Raambuurt verschillende bedrijven en ontstond er een industriële zone in dit deel van de stad. In 1916 vestigde het familiebedrijf van de familie Schoenmaker zich op het terrein van het plangebied, waarna verschillende uitbreidingen op het terrein volgden. Het oudste gebouw dat nu nog aanwezig is, is het gebouw van de voormalige Stoom-, Was-, Bleek-, en Strijkinrichting (nu Bergsingel 2) uit 1887. Het is bekend dat in ieder geval dit gebouw (deels) onderkelderd is. Ook het gebouw van de zeep, suikerwaren en koffie is voor een klein deel onderkelderd, deze kelder is in de Tweede Wereldoorlog als schuilkelder gebruikt. Ondanks de verschillende sloopwerkzaamheden en verbouwingen, zijn er nog verschillende originele en karakteristieke elementen in de verschillende fabrieksgebouwen aanwezig. Zo is de gevel van de directeurswoning van de gasfabriek opgenomen in nieuw metselwerk en ook de pylonen op/in de gevel van het gebouw waar de koffie, zeep en suikerwaren werden geproduceerd (Raamstraat zijde) zijn kenmerkende elementen.

Direct onder maaiveld kunnen eveneens resten van de vroege industriële bedrijvigheid aanwezig zijn. Deze sporen van industriële archeologie zullen voornamelijk bestaan uit muurwerk, vloerniveaus, muurinsteken en muuruitbraaksleuven. Mogelijk kunnen ook nog resten van de oude infrastructuur aangetroffen worden. Bij eventuele werkzaamheden zullen deze sporen volledig of vrijwel volledig worden verstoord. Vondstmateriaal uit deze fase zal naar verwachting relatief gering in aantal zijn en voornamelijk bestaan uit afval (keramiek en/of glas) en eventueel specifiek gereedschap dat in de gebouwen in gebruik was.

De onderzoeksvragen van dit bureauonderzoek kunnen als volgt worden beantwoord:

- *Wat is de archeologische verwachting van het plangebied en is archeologisch onderzoek voorafgaand aan een ingreep noodzakelijk?*

Het plangebied kent vanwege de ligging op de Raambleek en de 17de-eeuwse vesting een hoge archeologische verwachting, voor met name de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Voor de herontwikkeling van het plangebied is een bestemmingswijziging noodzakelijk. Bij het formuleren van de nieuwe bestemmingsplantekst zullen de plannen opnieuw getoetst worden, aan het archeologiebeleid dat in 2015 is vastgesteld. Op basis van deze beleidskaart heeft het plangebied beleidswaarde "Waarde 4 – Archeologie". Een toelichting van deze beleidswaarde wordt gegeven in paragraaf 2.4.2 'Van verwachting naar beleid'. Dit wordt in het huidige en nieuwe bestemmingsplan vertaald in een dubbelbestemming "Waarde 4 – Archeologie". Voor gebieden met een waarde 4 geldt bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring tussen 100 m² en 200 m² dieper dan 0,5 m een meldingsplicht. Bij ingrepen groter dan 200 m² en dieper dan 0,5 m geldt een onderzoeksplicht. Gezien de omvang van het plangebied is het vrijwel zeker dat eventuele werkzaamheden over de vrijstellingsgrenzen heen gaan.

- *Wat is de aard, datering, omvang en diepteligging van de eventuele verwachte archeologische resten?*

Binnen het plangebied kan de archeologische verwachting in drie perioden opgesplitst worden, zoals hierboven al is beschreven. Uit de periode voor de vesting worden vooral resten van de Raambleek, resten van belegeringswerken uit de Tachtigjarige Oorlog en sporen van laatmiddeleeuwse landschapsinrichting verwacht. Deze resten zijn afgedekt door de latere vestingwal en zullen op grotere diepte aangetroffen worden, mogelijk 2-2,5 m onder maaiveld. Uit de periode daarna, de periode van de 17de-eeuwse vesting, worden vooral egalisatie- en ophogingslagen van de vestingwal en eventueel muurwerk (kruithamer en andere

bebouwing) verwacht. Deze resten kunnen enkele decimeters onder het maaiveld al aangetroffen worden. De aanleg van de gracht heeft hoogstwaarschijnlijk invloed gehad op het bodemarchief ter plekke. Oudere resten zijn mogelijk door de aanleg hiervan vergraven. Uit de periode na de vesting worden vooral resten van de industriële bedrijvigheid uit de 19de en 20ste eeuw verwacht. Resten van deze fase zullen voornamelijk uit vloerniveaus en muurwerk bestaan en kunnen direct onder het maaiveld aangetroffen worden.

- *Wat zijn de consequenties van een ingreep voor de eventuele archeologische resten in het plangebied?*

Gezien de omvang van de geplande bouwvolumes, die voor een belangrijk deel zullen zijn voorzien van kelders, zullen de aanwezige archeologische resten voor een groot deel tot op volledige diepte worden verstoord. Op de plaatsen waar de resten niet kunnen worden behouden, dient archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd om de resten te documenteren en *ex situ* te behouden.

3.2 Samenvatting

Deze bureaustudie onderzoekt de archeologische verwachting van het terrein van het bedrijf Senzora in de Raambuurt van Deventer en de mogelijke gevolgen van de herontwikkeling op het terrein voor de archeologie. De panden van het bedrijf Senzora zijn ondergebracht in de Bergsingel BV. De fabrieksgebouwen van Senzora worden niet meer gebruikt in het productieproces. Bergsingel BV heeft het voornemen het Sensoraterrein in de Raambuurt te laten herontwikkelen en een woon- en werkbestemming te geven. Op basis van een ambitiedocument is door Le Clercq Planontwikkeling/BPD een masterplan opgesteld, waarin op het niveau van bouwvolume en stedenbouwkundige inrichting uitwerking wordt gegeven aan de plannen. Het masterplan bevat geen concrete bouwtekeningen, maar op basis van de voorgenomen functie en omvang van de bouwvolumes kan een onderbouwde inschatting worden gemaakt van de benodigde fundering, en daarmee van de omvang van de ingrepen.

Het plangebied bevindt zich op de plek waar in de middeleeuwen de Raambleek lag, een blekerij waar over ramen was werd gebleekt en geverfd laken werd gedroogd. Ook lagen in dit gebied belegeringswerken die gebruikt zijn bij het beleg van Deventer door Rennenberg in de Tachtigjarige Oorlog. Ook in 1591 is de stad van deze zijde aangevallen, wat mogelijk sporen naliet. Tevens ligt het plangebied op de 17de-eeuwse vestingwerken rond de middeleeuwse stad. Vanwege deze ligging op een historische plek, kent het plangebied een hoge archeologische verwachting voor met name sporen en resten uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd.

In de directe omgeving van het plangebied zijn voornamelijk archeologische vindplaatsen bekend uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd. Er zijn in het plangebied geen vindplaatsen uit de prehistorie bekend. Dit betekent niet dat er met zekerheid geen prehistorische vondsten of vindplaatsen aangetroffen kunnen worden, de kans hierop is echter laag tot matig. De kans is groot dat de rivier later delen van dit landschap heeft (o)verspoeld en dat deze resten daardoor verdwenen of juist afgedekt zijn. Ook voor de periode van de vroege en volle middeleeuwen is de archeologische verwachting laag, vanwege dezelfde reden.

Sporen en resten van de laatmiddeleeuwse Raambleek, de belegeringswerken van het beleg en met name de 17de-eeuwse vestingwerken kunnen wel verwacht worden. De sporen en resten uit de periode voorafgaand aan de vesting zullen voornamelijk bestaan uit paalkuilen, kuilen en greppels. De wallen van de vesting zullen een afdekkende werking hebben gehad, waardoor de oudere resten eronder intact zullen zijn. Deze afdekkende laag heeft ook als gevolg dat de laatmiddeleeuwse sporen zich op grote diepte, waarschijnlijk enkele meters, onder het maaiveld zullen bevinden.

De sporen en resten van de periode van de vesting zullen voornamelijk bestaan uit ophogings- en egalisatielagen van de wal en paalkuilen. Ten zuiden en noorden van het plangebied zijn in de afgelopen jaren verschillende malen resten van de vestingwerken onderzocht. Hierbij bleek dat de vestingwerken grotendeels uit aarde bestaan en geen bakstenen muren bevatten, met als uitzondering het bastion en de tenaille het Pothoofd direct langs de IJssel. De aangetroffen resten muurwerk bevonden zich vrijwel direct onder het maaiveld. De conserveringstoestand van de sporen en de vondsten was redelijk tot goed. De aanleg van de vesting in de 17de eeuw heeft echter ook invloed gehad op het bodemarchief van het plangebied. De grachten, waaronder de Buitengracht, hebben de bodem verstoord: oudere resten zijn door de aanleg hiervan vergraven.

Hoe groot de verstoringsgraad van de bouw- en sloopwerkzaamheden van de verschillende fabrieksgebouwen in de periode na de vesting is, is niet bekend. Vanaf de 19de eeuw is in dit deel van de stad al sprake van industriële bedrijvigheid. Vanaf 1916 is ook het bedrijf Senzora hier gevestigd en tot het eind van de 20ste eeuw

hebben hier verschillende uitbreidingen plaatsgevonden. Vrijwel direct onder het maaiveld kunnen sporen en resten van deze vroege industrie en infrastructuur aangetroffen worden. Twee van de gebouwen had en heeft kelders, die in de vestingwallen zijn ingegraven. Deze zullen de oudere resten onder de wallen niet verstoord hebben. Bovengronds is ook nog veel te zien van de oudere fasen van de industrie alhier. Zo zijn er nog verschillende originele en karakteristieke elementen in de verschillende fabrieksgebouwen aanwezig. Een goed voorbeeld hiervan is de gevel van de directeurswoning van de gasfabriek die is opgenomen in nieuw metselwerk en ook de pylonen op/in de gevel van het gebouw waar de koffie, zeep en suikerwaren werden geproduceerd (Raamstraatzijde) zijn kenmerkende elementen.

Op basis van de archeologische beleidskaart heeft het plangebied in het huidige bestemmingsplan een dubbelbestemming "Waarde 4 – Archeologie". Een toelichting van deze beleidswaarden en dubbelbestemming wordt gegeven in paragraaf 2.4.2 'Van verwachting naar beleid'.

3.3 Selectieadvies

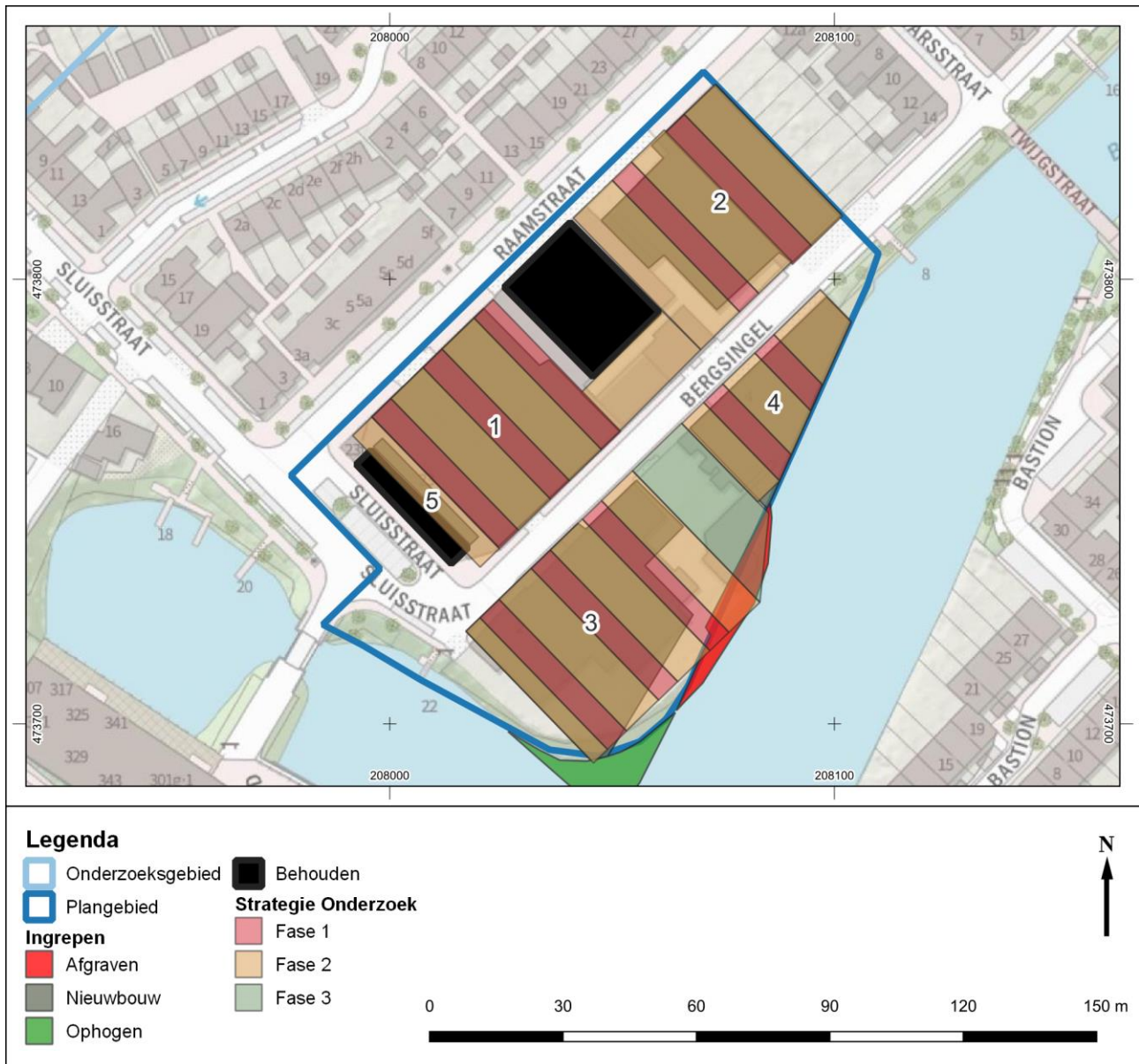
Het onderzoeksgebied heeft grotendeels een hoge verwachting voor archeologische resten uit de late middeleeuwen en later. Deze hoge verwachting wordt in het bestemmingsplan vertaald in de dubbelbestemming "Waarde 4 – Archeologie". Voor beleidswaarde 4 geldt dat werkzaamheden tot een oppervlakte van 100 m² zonder archeologische voorwaarden worden uitgevoerd. Ook werkzaamheden die niet dieper reiken dan 0,5 m zijn vrijgesteld. Bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring tussen 100 m² en 200 m² dieper dan 0,5 m geldt een meldingsplicht. Bij werkzaamheden die leiden tot een verstoring groter dan 200 m² en dieper dan 0,5 m dient bij een aanvraag een archeologisch rapport te worden overlegd. Op basis van dit rapport kunnen voorwaarden aan de vergunning worden verbonden.

Op basis van de globale plannen zoals die in het masterplan worden gepresenteerd, kan worden vastgesteld dat de voorgenomen ingrepen in ieder geval de vrijstellingsgrenzen voor de dubbelbestemming zullen overschrijden. Er zijn vooralsnog geen sterke aanwijzingen dat in het plangebied zodanig diepe verstoringen aanwezig zijn, dat er geen sprake meer is van een archeologische verwachting.

Archeologisch onderzoek zal in het kader van deze ontwikkeling dan ook noodzakelijk zijn. Dit is met name aan de orde voor de bouwkuipen van de nieuw te bouwen complexen. Indien de omvang en diepte van verstoring op basis van de definitieve constructietekeningen bekend is, kan de meest effectieve wijze van onderzoek worden vastgesteld. Naar verwachting betreft dit een onderzoek voorafgaand aan de aanleg van of in de bouwkuip (opgraving). Eventueel kan voorafgaand aan het daadwerkelijke onderzoek een verkennend booronderzoek worden uitgevoerd om meer inzicht te verkrijgen over de dikte van de archeologische stratigrafie en het niveau van de natuurlijke lagen. Omdat een belangrijk deel van de stratigrafie in het plangebied bestaat uit lagen samenhangend met de vestingwerken (puinhoudend), zal in veel gevallen de mogelijkheid tot een meer gedetailleerde interpretatie van de boorgegevens ontbreken. Deze methode is daarom niet geschikt om meer informatie dan hierboven al genoemd te verzamelen.

Op dit moment wordt dan ook geadviseerd om een combinatie van een proefsleuvenonderzoek (IVO-P) en een opgraving uit te voeren na de sloop van de bestaande bebouwing. De proefsleuven dienen op de onderzijde van de stratigrafie/bovenzijde natuurlijke bodem een breedte te hebben van 4 m. Omdat de sleuven onder talud zullen moeten worden aangelegd, hebben deze aan maaiveld een breedte van 6-8 m, afhankelijk van de uiteindelijke diepte. Voorlopig wordt uitgegaan van 10 sleuven, op een regelmatige afstand gespreid over het plangebied (fase 1 in Afb. 3.1). Deze sleuven hebben in de eerste plaats tot doel de aanwezigheid en de fysieke staat van de eventueel aanwezige archeologische resten in kaart te brengen. Afhankelijk van de resultaten uit deze sleuven kan worden besloten om (delen van) de tussenliggende zones eveneens op te graven (Fase 2). Hierbij wordt er vooralsnog van uitgegaan dat voornamelijk binnen de contouren van de geplande bouwvolumes diepe verstoringen zullen plaatsvinden. Indien ook in de tussenliggende zones archeologische resten zullen worden verstoord, dienen deze eveneens te worden onderzocht (fase 3).

Bovenstaande strategie geeft een globale indicatie van hoe het archeologisch onderzoek in het plangebied kan worden vormgegeven. Op basis van concrete bouw- en inrichtingsplannen kan deze nog worden gewijzigd.

Afb. 3.1: Voorlopig voorstel voor strategie en fasering archeologisch onderzoek.

3.4 Selectiebesluit

Het selectieadvies op basis van dit bureauonderzoek is voorgelegd aan de bevoegde overheid (gemeente Deventer) ter goedkeuring. Deze is bevoegd het selectieadvies om te zetten in een selectiebesluit en voorwaarden aan de omgevingsvergunning te verbinden. Door middel van ondertekening van het voorblad van dit document is het selectieadvies uit par. 3.3 overgenomen in het selectiebesluit.

3.5 Voorwaarden bij de vergunning

De resultaten van deze bureaustudie worden vertaald in het bestemmingsplan en dienen als uitgangspunt voor het vormgeven van het vervolgonderzoek. Hiert onderzoek wordt waar mogelijk zo veel mogelijk voorafgaand aan het vergunningstraject uitgevoerd.

3.6 Kosten

De kosten van verder archeologisch onderzoek en de uitwerking hiervan zijn voor rekening van de initiatiefnemer.

4 LITERATUUR EN BRONNEN

4.1 Literatuur

- Hove, J. ten, 1998. *Aan knellende banden ontworsteld. De stedenbouwkundige ontwikkeling van Deventer in de 19de eeuw*, Kampen.
- Mittendorff, E., 2009. *Ravelijn Pothoofd. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 30), Deventer.
- Mittendorff, E.S., 2018. *Booronderzoek Sluiskwartier (project 613)* (Interne Rapportage Archeologie Deventer 112), Deventer.
- Mittendorff, E.S., 2021. *Basisrapportage Inventariserend veldonderzoek (proefsleuven) naar de resten van de Pothoofdsluis in het Sluiskwartier* (Gemeente Deventer) (Rapportages Archeologie Deventer 62), Deventer.
- Oers, M.S. van, 2014. *Historisch vooronderzoek naar de aanwezigheid van conventionele explosieven ter plaatse van gehele grondgebied van de gemeente Deventer (projectnummer 0414GPR3402.2)*, Amsterdam.
- Pollmann, K.C.M., 2014. *Archeologische begeleiding van de ondergrondse fietsenstalling op het Stationsplein te Deventer (project 422)* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 81), Deventer.
- SIED, 2006. *Voorstel tot behoud Sensoracomplex. Verrassend wonen in een industriële sfeer*. Stichting Industrieel Erfgoed Deventer, Deventer.
- Udink, M., 2017. *Advies input Milieu en Duurzaamheid voor ontwikkelperspectief vm. Senzora locatie Raambuurt Deventer Oktober 2017* (intern memo-concept) Deventer.
- Vermeulen, B., 2015. *Onderbouwing vrijstellingsgrenzen Archeologie. Van verwachting naar beleid* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 74), Gemeente Deventer.
- Vermeulen, B., S. Gerritsen & E. Mittendorff, 2010. *Op het knooppunt van eeuwen. Archeologisch en historisch onderzoek naar de Deventer vestingwerken op de locaties Emmaplein, Boreelkazerne en Hoornwerk* (Rapportages Archeologie Deventer 31), Deventer.
- Wal, M. van der, 2016. *Archeologische begeleiding Pothoofd te Deventer (project 549)* (Interne Rapportages Archeologie Deventer 96), Deventer.
- Wal, M. van der, 2018 *Bureauonderzoek Sluiskwartier 2018* (project A936).
- Willemse, N.W., L.J. Keunen, L.M.P. van Meijel & T. Bouma, 2013. *...Die plaatsen, welke in de Douwelerkolk verdronken zijn... Fysisch- en historisch-geografische bouwstenen voor een archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer* (RAAP Rapport 2571), Weesp.

4.2 Lijst van kaarten en afbeeldingen

Afb. 1.1: Ligging van het plangebied en onderzoeksgebied.	2
Afb. 1.2: Het plan- en onderzoeksgebied op een actuele luchtfoto (maart 2021).	3
Afb. 1.3: Impressie van het ontwerp voor het plangebied uit het masterplan.	4
Afb. 1.4: Overzicht van potentieel waardevolle gebouwen (waarde 2 scoort hoger dan waarde 3), en de gebouwen die in de ontwikkeling behouden blijven.	5
Afb. 1.5: Overzicht van de geplande ingrepen in het plangebied.	6
Afb. 1.6: De geplande nieuwbouvvolumes ten opzichte van de bestaande bebouwing.	7
Afb. 2.1: Het onderzoeksgebied op de geomorfologische kaart.	9
Afb. 2.2: Deel van de kaart van Jacob van Deventer uit 1560. Hierop is de Raambleek te zien.	11
Afb. 2.3: Deel van het schilderij van het Beleg van Rennenberg, waarop ook de Raambleek te zien is.	11
Afb. 2.4: Schematisch weergegeven opbouw van een vesting volgens het Oudnederlandse stelsel.	12
Afb. 2.5: De ligging van het plangebied ten opzichte van de onderdelen van de vesting.	13
Afb. 2.6: De globale locatie van het plangebied op de kaart van Bleau uit 1649.	14
Afb. 2.7: De locatie van het plangebied op de kaart van Holthuis uit ca. 1700).	14
Afb. 2.8: Het onderzoeksgebied op de kadastrale minuut van 1832.	15
Afb. 2.9: Het gebruik van de terreinen op en binnen de vestingwerken, aangegeven op de kadastrale minuut van 1832.	16
Afb. 2.10: Het plangebied op tekening van de vestingwerken uit 1874.	17
Afb. 2.11: Plattegrond van Deventer uit 1907.	18
Afb. 2.12: De bebouwing op het Sensoraterrein tot ca. 1927.	19
Afb. 2.13: De gedenksteen in de gevel aan de Bergsingel.	20
Afb. 2.14: De bebouwing op het Sensoraterrein tot 1996.	20
Afb. 2.15: De verschillende gebouwen van het Sensoraterrein geprojecteerd op de luchtfoto van 2021.	21
Afb. 2.16: Het plan- en onderzoeksgebied op de Defence Overprint van maart 1945.	22
Afb. 2.17: Het onderzoeksgebied op de archeologische verwachtingskaart.	23
Afb. 2.18: De muur van het ravelijn, direct onder het maaiveld (project 343).	25
Afb. 2.19: Het plangebied op de archeologische beleidskaart.	26
Afb. 3.1: Voorlopig voorstel voor strategie en fasering archeologisch onderzoek.	31

4.3 Kaarten:

Plattegrond van Deventer, Jacob van Deventer, 1560.

Schilderij Het beleg van Rennenberg, 1578.

Plattegrond van Deventer, Joan Bleau, 1649.

Plattegrond van Deventer, Holthuis, ca. 1700.

Kadastrale kaart, 1832.

Plattegrond van Deventer, 1907.

Defence Overprint, 1945.

4.4 Websites:

www.ruimtelijkeplannen.nl